

LGBT POPULACIJA I REFORMA SEKTORA BEZBEDNOSTI U REPUBLICI SRBIJI

Organizacija za evropsku
bezbednost i saradnju
Misija u Srbiji

CENTAR
ZA ISTRAŽIVANJE
JAVNIH POLITIKA

LGBT
POPULACIJA
I REFORMA
SEKTORA
BEZBEDNOSTI
U REPUBLICI SRBIJI

Beograd, 2011.

Naslov

LGBT POPULACIJA I REFORMA SEKTORA BEZBEDNOSTI
u Republici Srbiji

Autorke

Jelena Radoman
Marija Radoman
Svetlana Đurđević-Lukić
Branka Andelković

Izdavači

Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju
Misija OEBS u Srbiji

Centar za istraživanje javnih politika
www.publicpolicy.rs

Urednica

Svetlana Đurđević-Lukić

Lektura i korektura

Ivanka Andrejević

Dizajn i prepress

Comma | communications design

Štampa

Original

Tiraž

500

ISBN 978-86-85207-73-0

Centar za istraživanje javnih politika osnovan je jula 2010. godine sa ciljem da sprovodi ekspertiska istraživanja i evaluaciju javnih politika u vezi sa političkim, socijalnim i ekonomskim ljudskim pravima.

Napomena: Stavovi u ovoj publikaciji pripadaju isključivo autorkama i njihovim saradnicima i ne predstavljaju nužno zvaničan stav Misije OEBS u Srbiji.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	5
POJMOVNIK.....	7
SAŽETAK.....	9
UVOD.....	11
1. REFORMA SEKTORA BEZBEDNOSTI I LGBT: ISKUSTVA OSTALIH ZEMALJA	13
1.1. Reforma sektora bezbednosti	13
1.2. Iskustva evropskih zemalja u tretmanu pripadnika/pripadnica LGBT populacije	14
1.3. LGBT i oružane snage	17
2. REFORMA SEKTORA BEZBEDNOSTI I LGBT U SRBIJI	19
2.1. Reforma sektora bezbednosti u Srbiji	19
2.2. Zakonski okvir i pravni status LGBT.....	19
3. NALAZI ISTRAŽIVANJA.....	23
3.1. Percepcija bezbednosti LGBT populacije i mere policije	24
3.2. Percepcija policije kao institucije	26
3.3. Nasilje nad LGBT populacijom i reakcije MUP	28
3.4. Pozicija LGBT u „ministarstvima sile” i odnos prema Vojsci Srbije	32
4. ZAKLJUČCI	37
5. PREPORUKE	41
5.1. Pобоljšanje pravno-proceduralnog okvira.....	41
5.2. Aktivnije mere MUP i MO	41
5.3. Snažnija integracija LGBT zajednice	42
BIBLIOGRAFIJA.....	43
PRILOG 1. Metodologija rada sa fokus grupama	47
PRILOG 2. Upitnik	50

PREDGOVOR

„Centar za istraživanje javnih politika” sproveo je tokom 2011. godine šestomesečno istraživanje „Ranjive grupe i reforma sektora bezbednosti: studija slučaja LGBT” o dinamici odnosa pripadnika/pripadnica LGBT populacije sa policijom/Ministarstvom unutrašnjih poslova (MUP) i Vojskom Srbije/Ministarstvom odbrane (MO). Istraživanje je pošlo od pretpostavke da je odnos institucija sektora bezbednosti *sa i prema* pripadnicima/pripadnicama LGBT populacije jedan od indikatora promene njihove kulture, odnosno deo procesa takozvane „druge generacije” reformi. Istraživački tim nastojao je da sagleda kako neheteroseksualne osobe percipiraju tekući proces reforme u institucijama sektora bezbednosti, a naročito u pogledu eventualnog poboljšanja sopstvene bezbednosti. Namera je bila i da projekat doprinese povećanom interesu unutar „bezbednosne zajednice” za pitanje odnosa LGBT populacije sa sektorom bezbednosti. Krajnji cilj projekta jeste da unapredi komunikaciju i saradnju ove dve zajednice.

Projektni tim – Svetlana Đurđević-Lukić, koordinatorka istraživanja, Jelena Radoman, vodeća istraživačica, Marija Radoman i Branka Anđelković – zahvaljuje svim učesnicima fokus grupa, intervjuisanim zvaničnicima Ministarstva odbrane i Ministarstva unutrašnjih poslova, nevladinim organizacijama *Labris, Gayten-LGBT, Gej strejt alijansa, Grupa za podršku mladim gej muškarcima – Izadi, Omladinskom centru CK13 i Ženskom prostoru*.

Ovo istraživanje podržalo je Odeljenje za demokratizaciju Misije OEBS u Srbiji u okviru projekta „Konsolidacija procesa demokratizacije u sektoru bezbednosti u Republici Srbiji”, koji pomaže Švedska agencija za međunarodnu razvojnu saradnju (SIDA).

POJMOVNIK¹

Autovanje – javno deklarisanje u bilo kom obliku kao LGBT.

Biseksualna osoba (*bisexual*) – osoba čija je seksualna orijentacija usmerena prema osobama oba roda; ili, osoba koja se emotivno, društveno ili psihološki investira u osobe oba roda.

Coming out (razotkrivanje) – sintagma koja potiče iz fraze *coming out of the closet*, već se ustaljeno upotrebljava u značenju javnog i otvorenog istupanja i afirmisanja vlastite (homo)seksualne orijentacije. Javlja se u dve ravni: kao samootkriće i kao manje ili više javna obznana.

Gej (muškarac) / gejevi – muškarac koga fizički i/ili emotivno privlače isključivo osobe istog pola.

Gej-fendli (*gayfriendly*) - osobe koje nisu LGBT orijentacije ali pokazuju senzibilitet za tu temu i podržavajući su.

Heteroseksizam – stav po kojem je heteroseksualnost jedina validna seksualna orijentacija. Heteroseksizam se često ispoljava u formi ignorisanja lezbejki i gejeva. Na primer, brojni članci o ljubavi, parovima i odnosima koji nigde ne pominju istopolne parove.

Homofobija (*homophobia*) – strah, netolerancija, nasilje ili mržnja prema gej muškarcima i lezbejkama.

Identitet, „sexual/gender” – seksualni identitet (lezbejka, strejt, gej, bi, aseksualna osoba) i rodni identitet (transvestit, transrodni, transseksualna osoba).

Lezbejka – žena koja se emotivno, društveno ili psihološki investira u druge žene.

LGBT – skraćenica za lezbejke, gej muškarce, biseksualne i transrodne osobe.

LGBTTIQ – skraćenica za lezbejke, gej muškarce, biseksualne, transrodne, transseksualne, interseksualne i queer osobe.

Strejt (*straight*) – heteroseksualna osoba.

Transžender/transrodno – sveobuhvatni termin koji se koristi kako bi se opisale različite osobe, ponašanja i grupacije koje imaju zajedničko delimično ili potpuno suprotstavljane nametnutim rodnim i polnim ulogama. Transrodnost se ne odnosi na seksualnu orijentaciju osobe.

¹ Većina pojmova je preuzeta iz: *Čitanka – od A do Š o lezbejskim i gej ljudskim pravima*, Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava, Beograd, 2006.

Transseksualna osoba – osoba koja ima jasnu želju i nameru da promeni svoj pol, kao i osoba koja je delimično ili potpuno modifikovala (uključujući i fizičku i/ili hormonalnu terapiju i operacije) svoje telo i prezentaciju, izražavajući svoj rodni i/ili polni identitet i osećaj same sebe.

SAŽETAK

Predmet ovog istraživanja je odnos institucija sektora bezbednosti (Ministarstva unutrašnjih poslova i Ministarstva odbrane) Republike Srbije sa i prema pripadnicima/pripadnicama LGBT populacije. Odnos ove dve institucije prema neheteroseksualnoj populaciji uzet je kao indikator promene kulture institucija, što je pak pokazatelj stepena njihove reformisanosti i ulaska u tzv. „drugu generaciju“ reformi sektora bezbednosti. Pored analize dokumenta i politika, uvid u to kako se MUP i MO odnose sa/prema pripadnicima/pripadnicama ovih ranjivih grupa dobijen je putem zvaničnih razgovora sa predstavnicima ovih institucija. Uvide u to kako LGBT populacija percipira ove institucije, ali i kako opaža ličnu bezbednost, istraživački tim dobio je organizovanjem pet fokus grupa, od kojih su tri održane u Beogradu, jedna u Novom Sadu a jedna u Nišu. Dve fokus grupe organizovane su neposredno pre datuma zakazane Parade ponosa oktobra 2011. godine.

Glavni nalazi istraživanja upućuju na to da i pored zadovoljavajućeg pravnog okvira uspostavljenog u Republici Srbiji koji sankcioniše svaku vrstu nasilja i diskriminacije LGBT populacije, neheteroseksualne osobe opažaju da im je ugrožena lična bezbednost. Tu se pre svega misli na fizičku bezbednost, ali i ekonomsku sigurnost i pretnju da će biti žrtve diskriminatornog tretmana prilikom zapošljavanja i ostvarivanja drugih prava.

Stepen poverenja u institucije koje su bile predmet istraživanja je nizak, što za rezultat ima da su osobe neheteroseksualne orijentacije nespremne da prijave slučajeve nasilja i diskriminacije. Prethodno iskustvo sa policijom i MUP je ključni faktor koji određuje percepciju LGBT populacije o policiji i očekivanja u odnosu na tu instituciju. Nespremnost za prijavljivanje incidenata policiji dovodi se i u vezu sa dugotrajnim procesima pred pravosudnim organima koji ne daju očekivane rezultate, ali i strahom da će se čin obraćanja institucijama pretvoriti u novu diskriminaciju. Uzroci nepoverenja uključuju i uverenje da institucije rade po ustaljenim praksama, da su opterećene nasleđem zloupotreba u prošlosti a da nisu prošle kroz lustraciju. Nepoverenje u Vojsku Srbije, pak, delom je posledica nerazumevanja uloge vojske u savremenom bezbednosnom kontekstu, ali i nepoznavanja reformskih procesa koje ta institucija sprovodi. Delimično je prepoznato da se sprovede reformski procesi u obe institucije, ali se ne opaža veza između tih procesa i poboljšanja lične bezbednosti LGBT populacije. Iskustva, ali i spremnost na obraćanje policiji se pak značajno razlikuju među aktivistima/aktivistkinjama LGBT organizacija i neaktivistima/ neaktivistkinjama, ali i kod onih pripadnika populacije koji žive u Beogradu i u manjim mestima u unutrašnjosti.

Na osnovu glavnih nalaza istraživanja ovaj predlog praktične politike rezultirao je nizom preporuka usmerenih kako na unapređenje pravno-proceduralnog okvira za poboljšanje

položaja LGBT u Srbiji, tako i na bolju saradnju MUP i MO sa LGBT organizacijama, ali i manje vidljivim pripadnicima LGBT populacije. Pri tom, naglasak je na aktivnijim merama koje bi institucije trebalo da preduzmu kako bi bolje predstavile svoje zvanične politike ka ovim grupama i postignute rezultate u okviru reforme sektora bezbednosti, i kako bi organizacije koje se bave zaštitom žrtava nasilja i diskriminacije uspostavile mehanizme saradnje sa MUP i MO. Krajnji cilj projekta jeste da unapredi komunikaciju i saradnju ove dve zajednice – LGBT populacije i bezbednosnih struktura.

Istraživanje je uključilo i predgled iskustava drugih zemalja u vezi sa tretmanom LGBT populacije uopšte i posebno u odnosu sa sektorom bezbednosti. Iako evropske institucije sve više obraćaju pažnju na status seksualnih manjina, neheteroseksualne osobe se i dalje suočavaju sa diskriminacijom pri zapošljavanju, izložene su nasilju u školama, diskriminaciji kada su u pitanju zdravstvene usluge, kao i nereagovanju policije prilikom pretnji i fizičkih napada na njih, a ni služenje u oružanim snagama nije u praksi svugde neupitno. S obzirom na nedovoljno dostupnih podataka, teško je sagledati tačno mesto Srbije u komparativnoj perspektivi, osim što se može zaključiti da ne postoji direktna institucionalna diskriminacija LGBT generalno pa ni u sektoru bezbednosti, ali da nema ni sektorskih politika za njihovu socijalnu inkluziju.

UVOD

Srbija danas, prema oceni stručnjaka, ima zakonske norme koje su u skladu sa evropskim standardima kad je antidiskriminacija manjinskih grupa u pitanju: Zakon o zabrani diskriminacije, Zakon o rodnoj ravnopravnosti, i potpisane međunarodne dokumente poput *Evropske konvencije o ljudskim pravima i Rezolucije o borbi protiv svake diskriminacije i nasilja protiv LGBT osoba*. Trenutno u Srbiji deluju tri institucije u čijoj je nadležnosti borba protiv raznih oblika diskriminacije (Zaštitnik građana, Poverenik za ravnopravnost i Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti).

Međutim, zadovoljavajuća pravna regulativa nije u skladu sa praksom poštovanja prava manjina što je, između ostalog, prepoznala i o čemu je izvestila Evropska komisija u svom redovnom Godišnjem izveštaju o napretku Srbije za 2010. godinu (*European Commission*, 2011:28).² Nedosledna primena antidiskriminatornih normi prisutna je u radu organa državne uprave. To se naročito očitava kada je u pitanju odnos prema rodno različitim manjinama i osobama drugačije seksualne orijentacije.

Kroz prizmu nesigurnog položaja lezbejki, gej, biseksualnih i transseksualnih osoba (LGBT) u pogledu ostvarivanja njihove bezbednosti i nediskriminatornog tretmana, „Centar za istraživanje javnih politika” sproveo je tokom 2011. godine projekat „Ranjive grupe i reforma sektora bezbednosti: studija slučaja LGBT” o dometima i tokovima reforme sektora bezbednosti u Srbiji. Istraživanje je pošlo od pretpostavke da je odnos institucija sektora sa i prema pripadnicima LGBT populacije jedan od indikatora promene kulture ovih institucija. Naime, napuštanje kulture tajnosti i militarizma i usvajanje postulata „dobrog upravljanja” (što uključuje transparentno i odgovorno vođenje javnih poslova u vezi sa politikama nacionalne i ljudske bezbednosti, kulturu naglašenog poštovanja ljudskih i manjinskih prava i njihove rutinske zaštite, otvorenost za saradnju sa organizacijama civilnog društva), glavne su karakteristike „druge generacije” reformi sektora bezbednosti.

Istraživački tim želeo je da utvrdi dostignuti stepen promene sagledavanjem kako tekući procesi reforme u institucijama sektora bezbednosti doprinose unapređenju bezbednosti pripadnika LGBT populacije. Kao osnovni pokazatelji kako MUP i MO tretiraju pripadnike ovih manjinskih grupa korišćene su važeće strategije i dokumenti ove dve institucije, zvanične interpretacije dobijene kroz intervju sa predstavnicima MUP i MO, i razgovori sa predstavnicima/predstavicama LGBT populacije o odnosu institucija sektora bezbednosti prema njima, o čemu smo podatke dobili radom sa fokus grupama LGBT.

2 „Najizloženiji diskriminaciji su Romi, žene, invalidi i LGBT populacija.”

Ovaj izveštaj organizovan je u nekoliko celina. Na samom početku nalazi se pojmovnik koji objašnjava reči bitne za razumevanje savremenog diskursa LGBT populacije. Prvi deo izveštaja definiše koncept reforme sektora bezbednosti i daje kratak pregled odnosa sektora bezbednosti i LGBT u drugim zemljama (zakonskih rešenja i prakse u odnosu na LGBT u Evropi i u Sjedinjenim Američkim Državama), naročito kada su u pitanju zločini iz mržnje i služenje pripadnika/pripadnica LGBT populacije u vojsci. Drugi deo pruža pregled zakonske regulative u Srbiji u pogledu položaja ove manjinske populacije u društvu, a naročito rada institucija sektora bezbednosti. Analiza je uzela u obzir postojeće zakone i propise u Republici Srbiji, godišnje izveštaje i druge publikacije LGBT udruženja, kao i ostalih organizacija koje se bave zaštitom ljudskih i manjinskih prava u Srbiji a koje su pratile položaj ove zajednice. U trećem, najobimnijem delu, autorke predstavljaju rezultate istraživanja na osnovu fokus grupa sa neheteroseksualnim osobama organizovanih u Beogradu, Novom Sadu i Nišu, kao i na osnovu razgovora sa predstavnicima Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) i Ministarstva odbrane (MO), uključujući i policiju i Vojsku Srbije.

Četvrti deo bavi se zaključcima istraživanja, a u petom delu izveštaja autorke nude preporuke koje bi mogle da doprinesu unapređenju politike i prakse institucija sektora bezbednosti prema LGBT manjinama, kao i povećanju poverenja LGBT populacije prema ovim dvema institucijama. Predložene su konkretne aktivnosti/mere koje bi trebalo da pomognu uspostavljanju redovnije komunikacije, kao i intenzivnijoj senzibilizaciji „ministarstava sile“, kako bi u praktičnom delovanju doprinele povećanju bezbednosti LGBT populacije u svakodnevnom životu i njihovom nediskriminatornom tretmanu prilikom zapošljavanja i rada u MUP i MO.

1. REFORMA SEKTORA BEZBEDNOSTI I LGBT: ISKUSTVA OSTALIH ZEMALJA

1.1. Reforma sektora bezbednosti

Sektor bezbednosti u užem smislu podrazumeva tradicionalne državne aktere koji koriste silu (vojsku, policiju, obaveštajnu zajednicu) i sistem njihove kontrole (ministarstva koja njima upravljaju, parlamentarne odbore koji vrše nadzor). U širem smislu ovaj sektor obuhvata pravosuđe, kazneni sistem i sistem zaštite ljudskih prava, zatim carinu, finansijsku policiju, privatne kompanije u oblasti bezbednosti i civilno društvo (istraživačke i profesionalne organizacije, nevladine organizacije, medije) – sve aktere koji imaju interes u pitanjima bezbednosti. Reforma sektora bezbednosti predstavlja koncept čiji proces osmišljavanja traje od kraja devedesetih godina, a odnosi se na okvir rešavanja problema unutar elemenata javnog sektora zaduženih za ostvarivanje spoljne i unutrašnje bezbednosti. Njen suštinski cilj predstavlja ostvarivanje efikasne i delotvorne bezbednosti države i njenih građana u okviru demokratskog upravljanja (*Hännigi, 2004*).

Budući da se njeno sprovođenje odvija u strategijsko-doktrinarnoj, normativno-pravnoj i organizaciono-funkcionalnoj oblasti, reforma sektora bezbednosti obuhvata brojne tehničke komponente. Međutim, ona nije samo tehnički poduhvat koji se tiče stvaranja efikasnije i delotvornije vojske, policije i bezbednosnih agencija. Ona je duboko politička jer se bavi najosetljivijim sektorima države, dovodeći u pitanje zatečeni odnos snaga, ukorenjene interese i dominantne paradigme (*Nathan, 2009*). Zakoni sami po sebi neće imati odgovarajući efekat ako ne budu praćeni revnosnim sprovođenjem, što nije tehničko već političko pitanje *par excellence*. Reforma sektora bezbednosti stoga podrazumeva postojanje konsenzusa unutar društva o osnovnim pretpostavkama reforme, o bezbednosnim izazovima, rizicima i pretnjama, i o načinu na koji će uloge pojedinačnih snaga bezbednosti biti definisane i kontrolisane.³ Srž koncepta čini stav po kojem problemi bezbednosnog sektora nisu samo problemi u vezi sa oružanim snagama, već i „generalno o pitanju uprave u državi. Na primer, usko fokusiranje na profesionalizaciju vojnih snaga na uštrb napora da se jača vladavina zakona i uloga civila u upravljanju i nadgledanju bezbednosnog sektora, bilo bi kontraproduktivno i potencijalno opasno” (*Hendrickson, 1999*).

3 Ovi elementi nedostajali su u Državnoj zajednici Srbija i Crna Gora, zbog čega u njoj nije bilo moguće sprovesti potpunu reformu sektora bezbednosti. Detaljnije u: Djurdjevic-Lukic, 2006.

Reč je o procesu u kojem se, shodno napretku reformi i promenama u bezbednosnom okruženju, menjaju i ciljevi, pa teško da postoji trenutak u kojem bi moglo biti proglašeno njegovo uspešno okončanje. U tom smislu reforma sektora bezbednosti predstavlja stalni proces, koji se takođe odnosi i na zemlje razvijene demokratije. Stoga neki teoretičari razlikuju dve generacije reformi. U prvoj generaciji reforme sektora bezbednosti fokus je na uspostavljanju demokratske civilne kontrole nad bezbednosnim akterima, prevashodno kroz usvajanje preciznih zakona, zaokruživanje institucionalne strukture i depolitizaciju. Druga generacija usredsređena je na dalju konsolidaciju demokratskih procedura koje osiguravaju nadzor i transparentnost načina na koji strukture i institucije sprovode reforme, na poboljšanje njihove efikasnosti i efektivnosti, i na šire uključivanje civilnog društva (*Edmunds*, 2004). Od uspostavljanja formalnih procedura prelazi se na sprovođenje vladavine zakona na nediskriminatorni način na svim nivoima i u svim prilikama, uključujući i postupanje prema ženama i takozvanim „ranjivim grupama” – etničkim i ostalim manjinama, kao i grupama različite seksualne orijentacije.

U Republici Srbiji reforma sektora bezbednosti sprovodi se od 2001. godine u kontekstu ukupne demokratizacije i evro(atlantskih) integracija. Srbija je upravo u procesu tranzicije u drugu generaciju reformi pa bi ovo istraživanje trebalo da doprinese sagledavanju dubine reformi. Naime, upravo odnos institucija sektora bezbednosti prema osobama neheteroseksualne orijentacije istraživački tim sagledava kao jedan od indikatora reformisanosti i promene kulture u radu ovog sektora.

1.2. Iskustva evropskih zemalja u tretmanu pripadnika/pripadnica LGBT populacije

Pitanje ljudskih prava, bezbednosti i nediskriminacije lezbejki, gej, biseksualnih i transseksualnih osoba (LGBT) važno je samo po sebi, ali i kao pokazatelj stepena demokratičnosti čitavog društva – njihov nediskriminatorni tretman pokazatelj je i dostignutog stepena „dobrog upravljanja” državne administracije. Evropske institucije sve više obraćaju pažnju na status te populacije u državama članicama, kao i u onima koje to još nisu. Parlamentarna skupština Saveta Evrope usvojila je Rezoluciju 1728 (2010) o diskriminaciji na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta, kojom se vidovi diskriminacije po ovim osnovama smatraju zabranjenim. I na globalnom nivou, Savet za ljudska prava Ujedinjenih nacija početkom 2011. godine usvojio je Rezoluciju o borbi protiv svake diskriminacije i nasilja protiv osoba neheteroseksualne orijentacije. Dva nedavno objavljena izveštaja ukazuju na to da su brojne zakonske izmene omogućile njihov bolji socijalni, ekonomski i bezbednosni položaj (*Council of Europe*, 2011; *ILGA Europe*, 2011). Međutim, isti izveštaji takođe detaljno opisuju i probleme na koje osobe koje pripadaju LGBT populaciji i dalje dnevno nailaze, od diskriminacije pri zapošljavanju, izloženosti nasilju u školama, diskriminacije u pružanju zdravstvenih usluga, do odsustva reakcije policije prilikom pretnji i fizičkih napada na njih.

ILGA Europe (International Lesbian and Gay Association – Europe) osmislila je pokazatelje diskriminacije i objavila mapu i indeks koji pokazuju rang pojedinačnih evropskih zemalja kada je u pitanju položaj ove manjine. Mapa i indeks rangiraju pravni i administra-

tivni okvir svih evropskih zemalja u 24 kategorije, na skali od 17 (najviši rezultat: poštovanje ljudskih prava i puna pravna jednakost LGBT populacije) do -7 (najniži rezultat: gruba kršenja ljudskih prava i diskriminacija osoba neheteroseksualne orijentacije). Trendovi u 2011. i glavni zaključci su sledeći:

- ❑ Nijedna zemlja u Evropi ne može se pohvaliti ostvarenom jednakošću pripadnika/pripadnica LGBT populacije u društvu, čak ni one sa najpovoljnijim pravnim okvirom za to, koje se nalaze na samom vrhu liste organizacije ILGA Europe kao što su Velika Britanija (12,5 poena), Švedska ili Španija (svaka po 12 poena);
- ❑ Postoje značajne razlike među evropskim zemljama kada su u pitanju prava pripadnika/pripadnica LGBT populacije: dok je u nekima u poslednjih nekoliko godina njihov pravni status veoma unapređen (kao u Nemačkoj i Portugaliji), u velikom broju ostalih zemalja nema napretka u tretmanu ovih osoba (takvi su na primer Kipar, Italija, Letonija, Malta, Turska, Ukrajina), dok je u nekima, poput Litvanije i Mađarske, uočljiv čak i regresivni trend;
- ❑ Četrnaest zemalja (uključujući i jednu članicu Evropske unije (EU)) nalazi se u tzv. „crvenoj zoni” – u tim zemljama diskriminacija i česta kršenja ljudskih prava pripadnika/pripadnica LGBT populacije predstavljaju uobičajenu pojavu; i
- ❑ Kada je u pitanju poštovanje ljudskih prava ili obezbeđenje pravne jednakosti za osobe neheteroseksualne orijentacije, veliki broj zemalja članica EU se po rangi nalaze oko ili ispod proseka na listi ILGA (ILGA *Europe*, 2011).

Savet Evrope navodi da su osobe koje pripadaju LGBT populaciji često žrtve zločina mržnje, u javnosti i u porodici. Ova populacija takode je izložena i ucenama i maltretiranju od strane policije. U brojnim slučajevima pripadnici/pripadnice LGBT populacije ove incidente ne prijavljuju zbog nedostatka poverenja u službe koje su zadužene za bezbednost građana. S druge strane, državne agencije često ne znaju kako da se postave prema ovakvim zločinima usled nedostatka treninga i senzibilizacije za slučajeve poput ovih.

Zvanični podaci o razmerama i prirodi policijskog nasilja protiv pripadnika/pripadnica LGBT populacije veoma su retki. Isti problem prisutan je i u odnosu na nasilje i zločine mržnje protiv ovih osoba. Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava ODIHR (*Office for Democratic Institutions and Human Rights*) pri OEBS (Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju – OSCE (*Organization for Security and Co-operation in Europe*)) izveštava da 15 zemalja članica od ukupno 27 sakuplja podatke o nasilju i zločinima mržnje protiv osoba neheteroseksualne orijentacije. Međutim, i u tim slučajevima, policijsko izveštavanje o tom vidu nasilja još je u početnoj fazi. Kako navodi izveštaj ILGA *Europe* o saradnji policije i LGBT organizacija u Evropi, postoji mali broj programa koji se bave treningom policije čiji bi cilj bio da se uspešnije identifikuju i reše zločini mržnje protiv pripadnika/pripadnica LGBT populacije. Jedan od primera dobre prakse predstavlja uspostavljanje oficira za vezu u škotskoj policiji nakon što je Škotski parlament 2009. godine usvojio Zakon o jednakosti. Tokom dugogodišnjeg rada na Zakonu (počev od 2002) predstavnici policije i LGBT zajednice intenzivno su saradivali kroz zakonodavnu radnu grupu. Čim je Zakon usvojen, škotska policija aktivno je počela da informiše LGBT zajednicu kako da prepozna i prijavi zločine mržnje. Istovremeno, policija je otpočela redovno

vođenje statistike i objavljivanje podataka o nasilnim aktima. Drugi primer dobre prakse predstavlja usvajanje Plana protiv diskriminacije homoseksualaca i transseksualnih osoba u Kataloniji (Španija) 2006. godine. Rezultat je uspostavljanje nove funkcije u katalonskom tužilaštvu – tužioca protiv homofobije i transfobije, što je doprinelo da se zločini mržnje blagovremeno prepoznaju i procesuiraju. U 2008. godini policija je prvi put objavila podatke o zločinima mržnje protiv osoba koje pripadaju LGBT populaciji, što je doprinelo efikasnijoj zaštiti ove populacije (ILGA *Europe*, 2010).

Kako pomenuti izveštaji pokazuju, zločini iz mržnje i dalje su kompleksno pitanje u zemljama članicama EU. Na primer, Nemačka se smatra zemljom koja povoljno tretira prava pripadnika/pripadnica LGBT populacije (ostvarenih 10 poena na ILGA rang-listi) i koja ima kompleksni sistem za borbu protiv zločina mržnje, uključujući i specijalno trenirane policijske snage (OSCE, 2009). No, izveštavanje je i dalje manjkavo i ne omogućava potpun uvid u razmere nasilja čiji su uzrok homofobija i transfobija – Nemačka je u 2009. prijavila 164 incidenta motivisana seksualnom orijentacijom. Od tog broja 45 definisano je kao nasilni čin.

Slovenija zauzima srednju poziciju kada su u pitanju nove članice EU (ostvarenih pet poena). Zakonodavstvo koje se odnosi na prava pripadnika/pripadnica LGBT populacije u Republici Sloveniji u velikom delu nalazi se „u sivoj zoni”. Osobe neheteroseksualne orijentacije u Sloveniji često u javnosti skrivaju svoj seksualni identitet jer okolina i dalje sa predrasudama reaguje na izraženu bliskost osoba istog pola. Na osnovu izveštaja nacionalnih LGBT udruženja, najčešći vidovi nasilja kojima su izložene ove osobe u Sloveniji su fizičko nasilje, pretnje, zastrašivanje, govor mržnje, kao i odbijanje pružanja usluga – najčešće u zdravstvu. Isti izveštaji ukazuju i na to da u Sloveniji nema mnogo istraživanja o pojavi i frekvenciji nasilja protiv članova LGBT zajednice. Policijski izveštaji o homofobičnim nasilju izuzetno su retki, uprkos činjenici da je više od 63% učesnika u istraživanjima prijavilo da su već ranije bili izloženi tom vidu napada. Kada su žrtve nasilja pripadnici/pripadnice LGBT populacije, ti slučajevi tretiraju se jednako kao i ostali predmeti, iako je homofobija izričiti motiv kriminalnog delovanja. Otuda nema dovoljno podataka o pojavi i učestalosti napada na ove osobe, jer u većini slučajeva ti napadi nisu nikada ni prijavljeni (EU *Agency for Fundamental Rights*, 2010).

Elementi pravnog okvira: Nemačka, Slovenija, Španija

Ljudska prava – međunarodne konvencije:

Za razliku od Španije koja je potpisala i ratifikovala Protokol br. 12 Konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda o zabrani diskriminacije, Nemačka i Slovenija su ga takođe potpisale ali ga još nisu ratifikovale. Sve tri zemlje su, takođe, potpisnice i Deklaracije o seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu UN iz 2007, dok je Španija potpisnica i Joguakarta principa iz 2006. godine.

Krivični zakon:

Krivični zakoni sve tri zemlje dozvoljavaju seksualne odnose među osobama istog pola na dobrovoljnoj osnovi. Minimalno godište za dozvoljeno stupanje u seksualne odnose za osobe istog pola jednako je kao i za osobe različitog pola.

Antidiskriminacija:

U sve tri zemlje diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije zabranjena je u oblastima socijalne zaštite, zdravstva, obrazovanja, stanovanja, u pružanju usluga i razmeni dobara.

Zakonske odredbe protiv nasilja i govora mržnje:

Nemački Zakon protiv zločina mržnje obuhvata seksualnu orijentaciju koja nije eksplicitno pomenuta ali je priznata kao dodatni faktor raspirivanja nasilja. U Španiji, Zakon protiv zločina mržnje eksplicitno navodi seksualnu orijentaciju i priznaje je kao dodatni faktor raspirivanja nasilja. Slovenački Zakon protiv zločina mržnje pak ne pominje seksualnu orijentaciju.

Izvor: ILGA Europe: Rainbow Europe Map and Index, May 2011.

Španija je u mnogo čemu jedna od zemalja EU u kojima LGBT grupacija uživa relativno povoljan status. Međutim, homofobični i transfobični incidenti ili zločini mržnje i dalje često ne predstavljaju deo nacionalne statistike i prijavljenih slučajeva, iako se diskriminacija i nasilje na osnovu seksualne orijentacije smatraju krivičnim delom. Homofobični izlivi neprijateljstva tretirani su kao potpirujući faktor u izlivu nasilja u Španiji, a seksualni identitet se eksplicitno uzima u obzir u zakonima koji se odnose na govor mržnje i nasilje čiji je ona uzrok.

1.3. LGBT i oružane snage

Politike i prakse u oružanim snagama u vezi sa osobama koje su pripadnice LGBT populacije veoma se razlikuju od države do države. Na osnovu poštovanja ljudskih prava i jednakih mogućnosti, u oružanim snagama država članica OEBS, dolazi do ublažavanja politike i ukidanja zabrane služenja u oružanim snagama za lezbejke i homoseksualce.

Može se govoriti o tri opšte politike u pogledu tretmana pripadnika/pripadnica LGBT populacije u oružanim snagama:

- sistemi u kojima su ove osobe na osnovu zakona isključene iz oružanih snaga, a ukoliko ipak služe, mogu da budu zakonski odstranjene iz službe;
- sistemi „ne pitaj, ne govori” u kojima je ovim osobama dozvoljeno da služe u oružanim snagama sve dok se otvoreno ne izjasne, odnosno ne pokažu svoju seksualnu orijentaciju; i

- ❑ sistemi u kojima lezbejke i homoseksualci u potpunosti učestvuju u oružanim snagama, u skladu sa međunarodnim standardima o nediskriminaciji (OSCE/ODIHR & DCAF, 2008).

U zemljama članicama EU lezbejkama i homoseksualcima zakon uglavnom ili dozvoljava da otvoreno služe u oružanim snagama, ili se prema njima primenjuje politika „ne pitaj, ne govori”. Međutim, postojanje zakonskih odredaba ne znači i njihovu aktivnu primenu. Na primer, u Sloveniji Zakon je na snazi još od 1998. godine, ali sa slabim rezultatima. U Nemačkoj, u skladu sa odlukama iz 2000, tolerancija prema osobama različite seksualne orijentacije obaveza je svih zaposlenih u vojsci. U Španiji je pak homoseksualcima i lezbejkama širom otvoren put za služenje u vojsci, a od 2009. isto pravilo važi i za transseksualne osobe (*Palm Center*, 2009).

Politika „ne pitaj, ne govori”, koja je značila da kandidatima neće biti postavljana pitanja o njihovoj seksualnoj orijentaciji ali će dobiti otkaz ako u vojsci pokažu neheteroseksualnu orijentaciju bila je godinama prisutna u Sjedinjenim Američkim Državama, iako je Bil Clinton još 1992. u kampanji za predsednika SAD izričito zahtevao ukidanje ovog ograničenja. Po stupanju na dužnost naišao je na otpor u vojnom rukovodstvu, koje se javno usprotivilo promeni takve politike. Ovakvo samostalno istupanje vojnog vrha uprkos jasnom stavu njegovog civilnog vrhovnog komandanta navodi se i kao primer problematičnih i kompleksnih civilno-vojnih odnosa.⁴ Tek početkom 2011. ovo ograničenje je ukinuto.

U Velikoj Britaniji zabrana učešća u oružanim snagama za homoseksualce i lezbejke ukinuta je 2000. godine nakon presude Evropskog suda za ljudska prava od 27. septembra 1999. Tamošnje Ministarstvo odbrane objavilo je novu politiku, koja se zasniva na potrebi održanja borbene efikasnosti, a na principu grupne kohezije i discipline. Ta politika je, opet, zasnovana na faktorima kao što su uzajamno poverenje i poštovanje, te potreba za izbegavanjem ponašanja uvredljivog za druge. Nakon 2000. godine, kako pokazuju vladini izveštaji, operativna efikasnost nije se urušila niti smanjila a jedan izveštaj čak ovu promenu definiše kao solidan uspeh uz manji broj problema od očekivanog. Kraljevska mornarica je pokrenula i kampanju za zapošljavanje homoseksualnih pripadnika i za promovisanje pravednog tretmana homoseksualnih i biseksualnih regruta (OSCE/ODIHR & DCAF, 2008).

Ovaj poslednji primer ilustruje afirmativni odnos prema pripadnicima/pripadnicama LGBT populacije u oružanim snagama: njihovo aktivno privlačenje. Tako se na primer u Holandiji sprovodi politika za prihvatanje i integrisanje homoseksualaca i lezbejki u oružane snage, uključujući i zaštitu od diskriminacije i maltretiranja. Za ostvarenje potpunog prihvatanja ovakve orijentacije u oružanim snagama koriste se informisanje, edukovanje, podrška i savetovanje, kao i pravne procedure (OSCE/ODIHR & DCAF, 2008).

⁴ Pri tome, za promenu politike Clinton nije u Kongresu imao podršku republikanaca, pa ni dela demokrata. Kako u slučaju zakonskog kodifikovanja ove politike, tako i kod njenog ukidanja, važnu ulogu osim Predsednika, vojnog vrha i Kongresa imali su niz aktera: ministarstvo odbrane, pravosuđe, veterani, interesne grupe, javno mnjenje. Videti: Ulrich, 2011.

2. REFORMA SEKTORA BEZBEDNOSTI I LGBT U SRBIJI

2.1. Reforma sektora bezbednosti u Srbiji

Usled specifične prirode tranzicije u našoj zemlji, uključujući i oružane konflikte i teškoće u vezi sa procesuiranjem tada počinjenih zločina, promenom vlasti putem pakta sa delom bezbednosnih struktura, nerešenim pitanjem državnih granica i nestabilne koalicione vlade – reforma sektora bezbednosti tokom poslednjih deset godina nije bila stalni prioritet i odvijala se nejednakom brzinom (Popović et al, 2011). Međutim, od okončanja pobune na jugu Srbije kada je uspostavljena saradnja policije/MUP Srbije sa OEBS i ostalim međunarodnim organizacijama, zatim od promena u Ministarstvu odbrane 2003. (tada još u Državnoj zajednici Srbija i Crna Gora), a naročito od vremena prestanka postojanja te zajednice, (2006–2011), reforme se neosporno sprovode. Naglasak je bio prvenstveno na upostavljanju novih načina organizovanja bezbednosnih struktura i smanjenju broja pripadnika Vojske (organizaciono-funkcionalna oblast), a zatim i na usvajanju ključnih zakona i strategija (normativno-pravna i strategijsko-doktrinarna oblast).

Ovaj proces uglavnom je završen, mada među stručnjacima nema potpune saglasnosti oko toga da li se može reći da je prva generacija reformskih pitanja okončana (CCVO, 2009) ili je još u toku (Watkins, 2010). Primetno je povećanje obima stručnih znanja iz oblasti bezbednosti u organizacijama civilnog društva i akademskim krugovima, kao i stvaranje prostora za veće učešće žena u bezbednosnim strukturama. Proces formulisanja i usvajanja Nacionalnog akcionog plana za primenu Rezolucije Saveta bezbednosti UN 1325 „Žene, mir i bezbednost”, u koji su bila uključena oba „ministarstva sile” ostvarujući saradnju sa nevladinim i međunarodnim organizacijama, kao i uspostavljanje kanala za saradnju žena profesionalaca u ovim oblastima, poput Mreže žena u policiji (*Women Police Officers Network, WPON*) u Jugoistočnoj Evropi – predstavljaju solidnu osnovu za napredak rodne ravnopravnosti.

2.2. Zakonski okvir i pravni status LGBT

Ipak, na ovom talasu nije se našla i pozicija LGBT zajednica, budući da prava njenih pripadnika/pripadnica u ovom procesu nisu uvek izričito apostrofirana, nema konzistentne demonstracije političke volje za poboljšanje njihovog položaja, niti stvaranja dodatnih formalnih ili neformalnih mehanizama i koalicija vladinih i nevladinih aktera za promociju

njihove nediskriminacije. Nesporno, pravni okvir koji reguliše položaj LGBT populacije u Srbiji načelno je zadovoljavajući, pruža osnov za zaštitu pripadnika/pripadnica LGBT populacije, tj. za zabranu diskriminacije manjinskih seksualnih grupa po bilo kom osnovu. Pored najopštijih pravnih akata na snazi (*Ustava i Krivičnog zakonika*), zabrana diskriminacije na osnovu ličnog svojstva, tj. seksualne orijentacije, dodatno je regulisana i *Zakonom o zabrani diskriminacije* koji je usvojen marta 2009.⁵ Zabrana diskriminacije je usvojena i u posebnim sektorskim zakonima kao što su *Zakon o radu*, *Zakon o visokom obrazovanju*, *Zakon o javnom informisanju* i *Zakon o mladima*. Nakon što je donela *Zakon o zabrani diskriminacije* i *Zakon o ravnopravnosti polova* (decembra 2009), i potpisala razne međunarodne dokumente (od Evropske konvencije o ljudskim pravima do Rezolucije o borbi protiv svake diskriminacije i nasilja protiv LGBT osoba Saveta za ljudska prava Ujedinjenih nacija marta 2011), Srbija je, prema oceni stručnjaka, ustanovila zakonske norme koje su u skladu sa evropskim standardima. Takođe, u Srbiji deluju tri institucije u čijoj je nadležnosti borba protiv raznih oblika diskriminacije: Zaštitnik građana, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti i Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti. Položaj LGBT zajednice, osim njenih organizacija, prate i ekspertske organizacije koje se bave društvenom inkluzijom, stanjem ljudskih prava i zakonitošću rada državne uprave (Cvejić et al., 2011, Petrović, 2011, Kosanović et al., 2010).

Međutim, ne bi trebalo zaboraviti kontekst koji je obeležio donošenje Zakona o zabrani diskriminacije: predlog Zakona prvo je bio skinut sa dnevnog reda zasedanja Narodne skupštine (na inicijativu Srpske pravoslavne crkve), a onda izglasan tesnom većinom. Glavni razlog opstrukcija u donošenju ovog zakona je „kontraverzni” član 21. koji ima najveći značaj za LGBT populaciju, a glasi: „Seksualna orijentacija je privatna stvar i niko ne može biti pozvan da se javno izjasni o svojoj seksualnoj orijentaciji. Svako ima pravo da se izjasni o svojoj seksualnoj orijentaciji, a diskriminatorско postupanje zbog takvog izjašnjavanja je zabranjeno”.

Najveći nedostatak pravne regulative koja se odnosi na položaj osoba neheteroseksualne orijentacije u Srbiji jeste nedostatak definicije institucije „zločina iz mržnje”, koja bi, prema iskustvima ostalih zemalja i stavovima LGBT organizacija, doprinela efikasnijem procesuiranju optuženih za nasilje i ostala krivična dela usmerena protiv LGBT populacije. Same LGBT organizacije navode da su mahom zadovoljne pravnom regulisanošću položaja ovih manjinskih grupa, mada kao glavni problem navode nedosledno sprovođenje zakonskih odredaba kojima se ova populacija štiti od različitih oblika kršenja osnovnih prava i sloboda. Primer koji pokazuje da je zakonodavni osnov dobar kada postoji volja da se on dosledno primeni predstavlja skorašnja presuda na osnovu „govora mržnje” koja je prva te vrste u Srbiji.⁶ Takođe, zaključak i samih LGBT aktivista jeste da u Srbiji ne postoji

5 Ovaj Zakon u svom 13. članu teškim oblikom diskriminacije naziva „izazivanje i podsticanje neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti po osnovu nacionalne, rasne ili verske pripadnosti, jezika, političkog opredeljenja, pola, rodnog identiteta, seksualnog opredeljenja i invaliditeta”.

6 Reč je o prvostepenoj presudi Višeg suda u Beogradu kojom usvaja tužbu GSA (Gej strejt alijansa) protiv lista *Press* zbog govora mržnje. Sud je utvrdio da komentari čitalaca objavljeni 2. jula 2009. godine na internet sajtu *Press online* predstavljaju govor mržnje prema LGBT populaciji.

institucionalna diskriminacija, ali da istovremeno ne postoji ni sektorska politika za integraciju ove manjine u društvo (GSA, 2010).

Kada je reč o zakonima koji uređuju rad vojske i policije Republike Srbije, oni se na opšti način pozivaju na nediskriminaciju u delu kojim se uređuje položaj pripadnika Vojske, tj. postupanje ovlašćenih policijskih službenika. Zakon o Vojsci Srbije je precizniji, budući da eksplicitno zabranjuje diskriminaciju na osnovu polne pripadnosti ili nekog drugog svojstva.⁷ Zakon o policiji samo na opšti način propisuje da „ovlašćeno službeno lice postupa bez diskriminacije po bilo kom osnovu”, bez navođenja koji bi to osnovi mogli biti.⁸

Tema bezbednosti za pripadnike i pripadnice LGBT populacije predstavlja sastavni deo njihovog svakodnevnog života, budući da ih strah da će postati žrtve nasilja ograničava u slobodi kretanja, izboru stila i načina odevanja, komunikaciji koja neretko podleže autocenzuri u strahu od negativnih reakcija, i slično. Bezbednost i percepcija vlastite (fizičke) bezbednosti tako predstavlja bitnu odrednicu kvaliteta života osoba pripadnica LGBT populacije u Srbiji i uslovljena je merom homofobičnosti sredine u kojoj žive, rade i borave.⁹ Cilj ovog istraživanja zato je da, na osnovu izabranog uzorka, opiše shvatanja lične bezbednosti pripadnika/pripadnica LGBT populacije sa posebnim akcentom na način na koji pripadnost toj grupi utiče na odnos sa *i prema* policiji/MUP i Vojsci/MO, uključujući i status osoba neheteroseksualne orijentacije u radu ovih institucija, a sve u kontekstu reformi sektora bezbednosti i promene kulture delovanja ključnih državnih aktera sektora bezbednosti u Srbiji.

7 Zakon o Vojsci Srbije, član 13: „Zabranjeno je povlašćivanje ili uskraćivanje pripadnika Vojske Srbije u njegovim pravima ili dužnostima, posebno zbog rasne, verske, polne ili nacionalne pripadnosti, porekla ili zbog nekog drugog ličnog svojstva...”

8 Zakon o policiji, član 35.

9 O stepenu predrasuda prema LGBT osobama govore podaci poput istraživanja u okviru projekta „Podrška sprovođenju antidiskriminacionog zakonodavstva i medijacije u Srbiji” UNDP i Ministarstva rada i socijalne politike iz 2009: seksualne manjine 39% anketiranih percipiraju kao prilično i mnogo diskriminisane, a socijalna distanca prema ovoj populaciji je velika – veća postoji samo prema narkomanima. Seksualna orijentacija kao uzrok nejednakih šansi je pretpostavka koju 13,4% ispitanika veoma i 10,4% ispitanika delimično prihvata. U pogledu (ne)mogućnosti zapošljavanja u državnim institucijama, 27,4% ispitanika smatra da je seksualno opredeljenje prepreka, a 27,7% da seksualno opredeljenje nepovoljno utiče na zapošljavanje u privatnom sektoru. Istraživanje za potrebe Gej strejt alijanse iz 2010. utvrdilo je da gotovo 30% ispitanika smatra da temu homoseksualnosti nameću NVO, a 36% da je to „zapadna izmišljotina”, koja je opasna po društvo (50%) i predstavlja bolest (70%). Javne istupe poput Parade ne bi dozvolilo više od 70% ispitanika. Ovi i noviji podaci: Cvejic at al, 2011.

3. NALAZI ISTRAŽIVANJA

Osnovno istraživačko pitanje koje je zanimalo projektni tim jeste – na koje nam trendove u radu MUP i MO ukazuje percepcija pripadnika/pripadnica LGBT populacije: da li imaju poverenja u ove institucije, da li se njihov odnos sa/prema institucijama menjao i menja, i koji su to formativni elementi koji utiču na međusobni odnos pripadnika/pripadnica LGBT manjina i sektora bezbednosti. Fokus grupe izabrane su kao najpodesniji metod za dobijanje podataka o stavovima i percepcijama osoba koje pripadaju LGBT populaciji. Održano ih je ukupno pet – tri u Beogradu, jedna u Novom Sadu i jedna u Nišu. Dobijeni nalazi kasnije su pokazali da se iskustva ispitanika/ispitanica u Novom Sadu i Nišu upadljivo razlikuju u odnosu na LGBT koji žive u Beogradu. Najslabiji odziv i najmanju spremnost da učestvuju u ovom istraživanju pokazali su gej muškarci i lezbejke u Nišu, što se može objasniti izraženijom homofobijom kojoj su oni izloženi u tradicionalnijim i manjim sredinama.

Odgovori prikupljeni tokom fokus grupa sistematizovani su prema temama istraživanja i podeljeni na nekoliko segmenata:

- Percepcija lične bezbednosti (onako kako je shvata svako/svaka pojedinačno) i osnovnih pretnji po ličnu bezbednost;
- Pitanje da li su učesnici/učesnice doživeli nasilje povezano sa njihovim LGBT identitetom, da li su nasilje prijavili policiji i kako je policija u tim slučajevima reagovala, kao i da li bi na osnovu prethodnih iskustava i u budućnosti prijavili slučajeve nasilja;
- Način na koji pripadnici/pripadnice LGBT populacije doživljavaju rad policije i MUP; njihova percepcija uloge ovih institucija u društvu i uočljivost reformi u radu MUP, mogućnost rada osoba koje pripadaju LGBT populaciji u MUP, reakcije MUP povodom održavanja Parade ponosa;
- Percepcija LGBT u vezi sa ulogom Vojske Srbije i MO u društvu, sa mogućim odnosom prema osobama različite seksualne orijentacije u radu MO i VS, i trendovima u reformi MO;
- Preporuke i predlozi za dodatne mere u okviru reforme sektora bezbednosti koje bi doprinele poboljšanju lične bezbednosti i nediskriminatornog tretmana LGBT populacije.¹⁰

¹⁰ Šire objašnjenje metodologije rada sa fokus grupama i upitnik na osnovu kojeg je vršena moderacija diskusija dati su u prilogima.

Istovremeno, obavljani su razgovori i sa nadležnim osobama u MO i Vojsci Srbije, policiji i MUP (ukupno deset sagovornika), koje su pojasnile zakonski okvir i praksu delovanja ovih institucija u odnosu sa/prema osobama koje pripadaju LGBT populaciji u pogledu njihove bezbednosti kao građana/građanki (reč je prvenstveno o odnosu policije i MUP), i kao uposlenika u ovim institucijama.

3.1. Percepcija bezbednosti LGBT populacije i mere policije

Osećaj ugroženosti fizičke bezbednosti predstavlja glavnu pretnju koja se najснаžnije manifestuje prilikom pojavljivanja LGBT na ulici i javnim prostorima.¹¹ Iz iskaza i objašnjenja učesnika i učesnica diskusije u fokus grupama primetno je takođe i da se osećaj ugroženosti fizičke bezbednosti menja zavisno od političkog konteksta ili opštih dešavanja u društvu. Tako je osećaj fizičke ugroženosti prisutniji u periodu uoči održavanja Parade ponosa, kada je u javnom diskursu izraženija rasprava o pravima LGBT populacije, ali i kada je medijski prostor dostupniji za zagovornike homofobičnih stavova i/ili aktere koji pozivaju na nasilje prema LGBT.¹²

Postoje takođe i navodi da su žene pripadnice LGBT populacije još ranjivije od muškaraca kada je u pitanju njihova fizička bezbednost, naročito u manjim i konzervativnijim sredinama u kojima njihov identitet, ali i ekonomska i svaka druga samostalnost predstavljaju pretnju patrijarhalnom sistemu vrednosti i čine ih metama ugrožavanja fizičke bezbednosti.¹³

Druga kategorija lične bezbednosti koja je po osećaju osoba koje pripadaju LGBT populaciji najčešće ugrožena kao posledica pripadanja ovim manjinskim grupama jeste ekonomska sigurnost, prvenstveno opisana kao briga za ostvarivanje i održavanje radnog odnosa.¹⁴ Većina sagovornika istakla je da ne očekuje da joj radni odnos bude prekinut uz eksplicitno objašnjenje da je to posledica pripadnosti LGBT, već da će formalni razlozi otkaza prikriti osnovu diskriminacije, a to je diskriminacija na osnovu LGBT identiteta.¹⁵

11 Neke od najčešće korišćenih formulacija glase: „Meni je na prvom mestu taj osećaj sigurnosti za fizičku bezbednost. Generalno vidim da je situacija vrlo nestabilna ali to nije ništa novo – to je nešto što ovde traje već decenijama. Ta situacija se po meni pogoršava. Na drugom mestu je ekonomska stabilnost ili bezbednost.”

12 „Ja nemam problem sa tim da se šetam ulicom, kako god, uopšte mi nije bitno. Ali ovih dana se na primer priča o Paradi i 24 sata se priča o sigurnosti, bezbednosti, i pošto ja idem na Paradu onda sve to ima uticaja.”

13 Iskaz aktivistkinje iz Niša.

14 „Na prvom mestu mi je strah od fizičke ugroženosti a onda strah da je moguće da dođe do gubitka posla. Koliko znam u Srbiji ne postoji neki zakon koji bi me zaštitio u slučaju da me poslodavac otpusti zbog seksualne orijentacije na primer, a posebno ne danas gde se poslovi gube zbog svega.”

15 „Retko će neko eksplicitno da otpusti nekog zbog drugačije seksualne orijentacije. Generalno i da postoji zakon koji bi te štitió – a postoje određeni zakoni sa tim antidiskriminacionim odredbama – ti nećeš imati dokaze o tome na sudu.”

Kao posledica takve percepcije, osobe neheteroseksualne orijentacije razvijaju mehanizme odbrane i prikrivanja identiteta, kao sistem preventivne zaštite od diskriminacije.¹⁶

Za odnos pripadnika/pripadnica LGBT manjine sa i prema institucijama sektora bezbednosti naročito je relevantno što pripadnici ove populacije prave direktnu vezu između opaženih pretnji i delovanja političkih institucija u Srbiji. Naime, učesnici i učesnice rada u fokus grupama eksplicitno navode da su opažene pretnje po njihovu bezbednost proizvod političkog i društvenog diskursa u kojem institucije poput Srpske pravoslavne crkve, predstavnika političkih partija i reprezenata najviših državnih institucija u svojim javnim nastupima u najmanju ruku ne pozivaju na poštovanje njihovih osnovnih ljudskih i manjinskih prava ili, u ekstremnijim slučajevima, implicitno ili eksplicitno opravdavaju nasilje i diskriminaciju ove manjine. Jedan od razloga nepoverenja u institucije i nespremnosti pripadnika/pripadnica LGBT manjine da, na primer, slučajeve nasilja prijave policiji – prema rečima učesnika i učesnica u radu grupa – jeste i neizvesnost i nepredvidljivost reakcije državnih institucija.¹⁷ Pri tome aktivisti i pripadnici ove populacije ne prepoznaju samo „ministarstva sile” kao institucije u koje nemaju poverenja, već i one koje bi prema svom mandatu i misiji trebalo da izazivaju poverenje kod njih.¹⁸

Međutim, predstavnici MUP navode da bezbednost manjinskih zajednica, uključujući i LGBT populaciju, predstavlja jedan od prioriteta u delovanju policije. Tokom obuke, policajci imaju predmet „rad sa manjinskim grupama” i priručnik o ovoj problematici. Policija je sprovela mapiranje mesta okupljanja pripadnika/pripadnica LGBT populacije, formalnih i neformalnih – i ta mesta odnosno prisutni građani imaju bezbednosnu zaštitu.¹⁹ Ova zaštita nekada je spolja nevidljiva, ali LGBT nevladine organizacije koje saraduju sa policijom i prijavljuju događaje koji su od bezbednosnog interesa znaju da je policija prisutna.²⁰

16 „Ne doživljam to na poslu kao problem jer ti već sam učiš sebe na neku vrstu autocenzure u ponašanju” (neaktivista). „Morate da imate neku vrstu mimikrije koja je već izvežbana, i na poslu i u društvu. To je naporan, mislim da većina LGBT populacije nije ni svesna koliko tome pribegava” (neaktivista).

17 „Kada im se (*institucijama*) neko obrati nikada ne zna kakav će odgovor dobiti.” „Ja prvo pomislim na crkvu i političke strukture koje se nekako poigravaju sa time, našom bezbednošću. Mislim da su odgovorni jer oni daju dosta otvoreno impulse za nasilje, i to se konstantno provlači u medijima. Ja sa tim imam najveći problem” (neaktivista).

18 „Na osnovu mog dugogodišnjeg iskustva i rada na SOS telefonu ja mogu reći da se jedna prosečna trans ili gej osoba užasno plaši institucija kao što su policija ili vojska, ali nešto što bi trebalo da je približnije, prihvatljivije, otvorenije je Ministarstvo za ljudska i manjinska prava.” Prema rečima ovog aktiviste, on je u direktnom kontaktu sa predstavnicima Ministarstva za ljudska i manjinska prava, današnje Uprave za ljudska i manjinska prava, došao do poražavajućih podataka: visoki predstavnik institucije „ne zna šta LGBT znači”, a na pitanje aktiviste šta institucija radi po pitanju ove manjinske grupacije „osim što preuzimaju ideje i strategije koje NGO inicira i sastavlja”, dobija odgovor: „Pa mi nemamo nikakav akcioni plan i strategiju i uostalom izbori slede a mi smo ovde manekeni” (Izjava aktiviste i učesnika fokus grupe u organizaciji Gejtena).

19 Intervju sa predstavnicima MUP R. Srbije održan 21. oktobra 2011. Neformalna mesta okupljanja, tzv. *crusing areas*, najčešće gej muškaraca, u kojima se LGBT populacija inače okuplja (kao što su parkovi) postoje skoro u svim gradovima. Problem u vezi sa ovim neformalnim mestima u smislu bezbednosti jeste što su gejevi tu često laka meta za homofobne napade. Prema iskazima ispitanika iz Niša, policija je upoznata sa postojanjem takvih mesta okupljanja, ali im ne pruža obezbeđenje.

20 Intervju sa predstavnicima MUP R. Srbije održan 21. oktobra 2011. U vezi sa situacijom u ostalim gradovima Srbije nismo dobili konkretan odgovor, uz objašnjenje da tamo ne postoje nevladine organizacije koje okupljaju pripadnike/pripadnice LGBT populacije koji su u kontaktu sa policijom.

3.2. Percepcija policije kao institucije

Za razliku od MO i Vojske Srbije, institucija sektora bezbednosti sa kojima pripadnici/pripadnice LGBT populacije, poput ostalih građana i građanki, nemaju svakodnevni direktni kontakt – odnos sa policijskim službenicima od daleko je veće i neposrednije važnosti za pripadnike manjinskih seksualnih grupa. Prilikom ispitivanja odnosa između LGBT manjinskih grupa i policije istraživački tim je bio rukovoden pitanjima o tome da li su učesnici/učesnice rada u fokus grupama bili izloženi nasilju ili pretnjama nasilja; ako jesu, da li su se povodom toga obraćali policiji i kako je policija reagovala u datim slučajevima; kao i na koji način je prethodno iskustvo u kontaktu sa policijom uticalo na njihov današnji odnos prema toj instituciji, tj. da li bi danas i ubuduće prijavljivali/prijavljivale incidente i slučajeve nasilja.

Prethodno iskustvo sa policijom i MUP-om predstavlja ključni faktor koji određuje percepciju pripadnika/pripadnica LGBT populacije u odnosu na policiju i očekivanja od nje. Osim prethodnog ličnog iskustva ili iskustva bliskog kruga ljudi, jedan od ključnih formativnih elemenata odnosa sa/prema policiji jesu političke poruke koje šalju najviši državni funkcioneri koji reprezentuju instituciju – u ovom slučaju policiju. Političke poruke i vrednosni stavovi o pravima LGBT manjine koje predstavnici institucija najčešće iznose povodom organizovanja Parade ponosa prepoznati su kao stavovi institucije koji se kroz hijerarhijsku strukturu sprovode i usvajaju odozgo nadole. Tako na primer, učesnici/učesnice fokus grupa percipiraju da hijerarhijski niži policijski službenici pažljivo prate izjave ministra unutrašnjih poslova povodom poštovanja prava LGBT manjine na javno okupljanje, pa tretman te populacije u svom svakodnevnom radu prilagođavaju izrečenim stavovima ministra.²¹ Sem važnosti političkih poruka koje šalju najviši reprezentanti institucije, za percepciju policije kao institucije bitno je reći da predstavnici/predstavnice LGBT populacije smatraju da bi policija trebalo da služi kao servis građana, ali i da istovremeno veruju kako to često nije slučaj.²²

Percepcija policije kao političke institucije pre nego servisa građana bila je primetna i kada su učesnici/učesnice rada u grupama navodili prve asocijacije na pomen reči „policija”. Odgovori pojedinih sagovornika bili su: „To su autoritarne strukture”, ili: „Kosovo tokom devedesetih i tortura nad albanskim stanovništvom (...) postoji i danas kontinuitet sa tom politikom”. Percepcija policije kao političke institucije kod izvesnog broja ispitanika zasnovana je na odsustvu lustracija u MUP, što se ističe kao jedan od razloga nepoverenja. Ovo pokazuje da osobe koje pripadaju LGBT populaciji i koje su učestvovala u istraživanju, nasleđe i organizacionu kulturu smatraju značajnijim odrednicama policije kao institucije od same prakse u njenom postupanja. Pri tome bi trebalo naglasiti da policija nije izuzetak u odnosu na ostale državne institucije i da su jednaka opažanja o nesprovedenoj lustraciji

21 „Dačić je jedan od najsaradljivijih (koliko god mi bilo odvratno da to kažem s obzirom na njegovo SPS nasleđe), i postoji nekakav progres, ali oni i dalje nisu edukovani” (aktivista).

22 „Postoji taj strah nemoći, od nasilja koje se suptilno zove diskriminacija. Nemam poverenja u državne institucije, i tu postoji beskrajno mnogo mehanizama posredne odnosno indirektno diskriminacije. Ne postoji svest da je policija servis građana i građanki i da mi od naših poreza dajemo njima platu i omogućavamo rad tog servisa – a to u nekoj kolektivnoj svesti ovdašnjeg društva ne postoji.”

i opterećujućem autoritarnom nasleđu izneta kao zajednička i za ostale državne i društvene institucije.

Ovakva percepcija policije pokazuje da naponi koje MUP, u saradnji sa donatorskim organizacijama, ulaže u promenu imidža i približavanje ranjivim grupama za sada nisu mnogo vidljivi LGBT populaciji. Predstavnici MUP naglasili su da je od 2005. Ministarstvo počelo saradnju sa nevladinim organizacijama putem okruglih stolova u 13 mesta širom Srbije upravo da bi sagledalo različite strahove i probleme „ranjivih grupa”, te da od tada sprovodi „obuku za različitost”. Konkretno, u saradnji sa Misijom OEBS u Srbiji, organizovane su obuke u Kentu, u Engleskoj, za pripadnike svih policijskih uprava, koji su dalje kao treneri prenosili iskustva o merama i načinima prilagodavanja policije različitim problemima građana, od invalida do LGBT osoba. Takođe je uspostavljena i obaveza poštovanja različitosti koja će dalje biti razrađena u Strategiji razvoja policije u zajednici.²³

Jedan od bitnih elemenata određenja policije kao institucije jeste njena uloga u obezbeđenju Parade ponosa. Taj događaj koji je naročito došao u fokus pažnje poslednje dve godine, umnogome određuje fokus opažanje LGBT populacije o imidžu policije – ako su to nekad bili Kosovo i građanske demonstracije, danas je to Parada ponosa.²⁴ Koliko je održavanje te manifestacije jedna od bitnih odrednica koje opredeljuju odnos šire LGBT populacije prema policiji, toliko je iskustvo učešća u organizacionim odborima koji su pripremali održavanje parade umnogome odredilo odnos užeg kruga aktivista prema policiji. Tako aktivista koji je i 2010. i 2011. godine bio u organizaciji Parade ponosa, govoreći o ličnom iskustvu učešća u organizaciji i saradnji sa policijom ističe: „Ja na svu sreću nisam morao da učestvujem u pregovorima sa policijom ni prošle ni ove godine, oko Prajda. Znam da je to užasno naporno i užasno neefikasno zato što se tu igra gomila nekih igara, zavlačenja, pokušaja pritiska, zastrašivanja, a sve sa ciljem da se ti ljudi navedu da odustanu od onoga što rade”.²⁵ Sa druge strane pak, MUP je kao primer brige o bezbednosti LGBT osoba naveo upravo saradnju sa Organizacionim odborom Parade 2011, odnosno činjenicu da nije bilo nikakvih napada na njihovim konferencijama za medije, prilikom lepljenja letaka, i organizacije „Prajd vika”, promotivne manifestacije koja je organizovana u sedmici pred zakazanu Paradu 2. oktobra 2011.²⁶

23 Intervju sa predstavnicima MUP, 21. oktobar 2011. Jedna LGBT organizacija informisana je o pripremi strategije, ali je prokomentarisala da taj proces predugo traje i da nije dobijena povratna informacija o njihovom predlogu obuke/upoznavanja policijaca sa problemima LGBT predatom 2009. godine.

24 Masovna dešavanja često predstavljaju kolektivno sećanje i formiraju ga – jedan od učesnika je to opisao rečima da smo „prisustvom na Prajdu mi, hteli to ili ne, bili svedoci istorijski važnog događaja”.

25 Slične izjave da postoje pritisci tokom pregovora izneo je i aktivista iz fokus grupe u Beogradu koji je bio u organizacionom odboru 2009, kada je zabranjen *Prajd*. Treći aktivista, takođe iz Beograda i iz organizacije *Prajda*, deli mišljenje kad su ovi pregovori u pitanju.

26 Intervju sa predstavnicima MUP 21. oktobra 2011.

3.3. Nasilje nad LGBT populacijom i reakcije MUP

Spremnost da prijave slučajeve nasilja ili pretnje nasiljem u većoj meri iskazuju aktivisti/aktivistkinje LGBT organizacija u odnosu na neaktiviste/neaktivistkinje, što je posledica njihovog profesionalnog angažmana vezanog za zastupanje LGBT prava i posla koji svakodnevno obavljaju u neposrednom kontaktu sa LGBT osobama.

U odgovorima aktivista/aktivistkinja dobijenih na fokus grupama održanim u Beogradu postojala je saglasnost oko očekivanja da će policija reagovati i vršiti svoju dužnost bez obzira na seksualnu orijentaciju ili pol onoga ko prijavljuje incident i traži reakciju policije. Uverenje da će policija reagovati pozitivno zasnivaju na činjenici da policija zna da prijavljivanje vrše LGBT aktivisti/aktivistkinje, angažovani u određenim nevladinim organizacijama. Jedan od učesnika smatra da mu ta pozicija nekoga ko „koristi usluge” MUP itekako odgovara jer se oseća bezbedno iz pozicije branitelja ljudskih prava. Smatraju da samim tim što su deo neke od organizacija koje se bave zaštitom ljudskih prava, oni već nastupaju iz „zaštićene” pozicije i svesni su da je to određena vrsta privilegije koju imaju.²⁷ Ipak, kod aktivista u Beogradu postoji svest da isto poverenje u reakciju policije ne dele gejevi i lezbejke koji/koje nemaju pristup nevladinim organizacijama, medijima i onim kanalima koji bi im pružili neku vrstu „zaštite”.²⁸

Kod aktivista čak i pored negativnog iskustva postoje saznanja o tome da slučajeve nasilja treba konstantno prijavljivati.²⁹ Kod neaktivista/neaktivistkinja, poverenje u rad policije takođe zavisi od njihovog predašnjeg iskustva sa tom institucijom. Neki od njih imali su pozitivan susret sa ovom institucijom te u tom smislu bili bi spremni da ponovo prijave incidente. Međutim, ako je jedno iskustvo bilo negativno, veća je verovatnoća da do sledećeg obraćanja policiji neće ni doći.³⁰

27 „Kada sam napolju, na ulici, ja jesam javno prepoznatljiv, ali iz nekog razloga nisam često napadan. Imao sam skoro jedan fajt ali od tada ništa – nijedno dobacivanje, preteću poruku ili provokaciju. Ali ono što je zvrčka sa tim javnim autovanjem i naročito angažmanom u organizaciji Prajda, jeste u tome što smo se mi tim vidljivim javnim angažmanom u veliko meri zaštitili! I to nije zato što je policija kao sa nama”. Iskaz aktiviste iz Novog Sada.

Ostali aktivisti u Novom Sadu nemaju tako pozitivna iskustva bez obzira što su uključeni u rad LGBT organizacija. Jedan učesnik smatra da i sama činjenica da je neko iz LGBT organizacije neće mnogo pomoći pri susretu sa policijom: „Jedino na šta se upale jeste kada im pomeneš Prajd”. On potvrđuje činjenicu da većina osoba koje nisu u aktivizmu ne prijavljuje incidente jer se plaši da bi takva informacija mogla da procuri u javnost (u medije i sl.).

28 Aktivista je izjavio sledeće: „Imam vrlo veliko poverenje kada je policija u pitanju – iako velika većina ljudi sa kojima ja komuniciram i saradujem nema apsolutno nikakvo poverenje”.

29 Aktivista iz Novog Sada: „Prosto, negde je nešto evidentirano”. Organizacija IZAJDI koju smo posetili dva dana uoči Prajda predala je policiji spisak anonimnih prijava slučajeva nasilja nad LGBT populacijom koji su sastavili Centar i Novosadska lezbejska organizacija. U pitanju je ova akcija: <http://ck13.org/za-sigurnost-u-svom-gradu>.

30 Učesnik, oko 17 godina: „Mene su napali navijači, na autobuskoj stanici. Dva policajca su bila na stanici i niko nije uradio ništa. Zapalili su cigaru i gledali u mene a dok su ovi (navijači) pljuvali, vredali”. On se obratio policiji, međutim oni su potpuno ignorisali molbe dok su navijači stajali okolo. Slučaj se završio tako što je mladić uspeo da uđe u neki drugi autobus i ode. Danas smatra da se ne bi obratio policiji da se opet nešto desi: „Nemam toliko poverenja u njih da bi ih zvao”.

Postoji i međukorak: verbalne pretnje i nasilje prijavljuju se LGBT organizaciji kojoj je poznat identitet onoga ko prijavljuje slučaj, ali ne žele da se informacija o tome dalje prosleđuje. Relevantan izvor informacija, stoga, o širim slojevima LGBT populacije jesu aktivisti LGBT organizacija koje u domenu svog rada imaju i misiju pružanja podrške ili pravne pomoći žrtvama nasilja i/ili diskriminacije i koji su u neposrednom kontaktu sa neaktivistima koji im se obraćaju za savet i pomoć. Jedan od aktivista tako svedoči: „Na osnovu istraživanja i našeg svakodnevnog kontakta sa tim ljudima, oni neće da prijavljuju nasilje. Ljudi se jednostavno plaše bilo da su gej, trans, *queer*, jer to su ti koncentrični krugovi straha. To je strah od daljeg *autovanja*, a ti procesi i ako se prijave su spori, neefikasni. Dalje, Srbija je jedna od vodećih zemalja u regionu po korupciji – pa kako očekujete da ta osoba koja je stigmatizovana u zajednici kao gej, trans ili nešto dugo, da nađe posao na primer. Tako da je stepen prijavljivanja minimalan i ne postoji poverenje u institucije ove države, što je po meni potpuno opravdano”.

Konkretna iskustva nasilja među aktivistima, sami incidenti kao i reakcija policije bili su raznovrsni. Jedan učesnik prepričao je slučaj napada na kancelariju Žena u crnom, pred prošlogodišnju Paradu ponosa. Policija je reagovala adekvatno, ali kasnije, pred sudstvom i tužilaštvom nije došlo do procesuiranja optuženih. Drugi učesnik prepričao je verbalno maltretiranje od pre par godina kada je bio u grupi ljudi od kojih je jedna osoba bila prepoznata kao LGBT aktivistkinja (što je bio i povod napada). Iako se čitav slučaj završio bez većih incidenata, učesnik je iskazao nezadovoljstvo reakcijom policije koja tada nije reagovala (policajci su samo prošli pored kluba gde se sve odigravalo, iako su na osnovu vike i celokupne situacije morali da procene da se nešto dešava). Učesnik u Novom Sadu izneo je slučaj koji se desio uoči Parade ponosa zakazane za oktobar 2011. godine, a to je napad na Crnu kuću molotovljevim koktelima noć pre i otkazivanje autobusa kojim je veća grupa iz Novog Sada trebalo da ode na događaj u Beograd.³¹

Nespremnost da se nasilje, incidenti i pretnje prijave policiji u najvećoj meri se objašnjava time da iako policija obavi svoj deo posla i pravovremeno i valjano reaguje, sledi dugotrajan i neizvestan proces pred pravosudnim organima. Percepcija da je neizvestan ishod celog procesa prijavljivanja i procesuiranja nasilja i/ili pretnji nasiljem potkrepljena je poznatim primerima LGBT aktivista, na primer organizatora Parade ponosa 2009. godine, koji su svedoci u postupcima pred pravosudnim organima u slučajevima optužnica protiv organizacija „Obraz” i „1389”. Takođe, rizik povezan sa prijavljivanjem incidenata jeste javno „razotkrivanje”, kako prilikom prijavljivanja incidenata i nasilja tako i kasnije ukoliko dođe do procesa pred pravosudnim organima kada pripadanje manjinskim LGBT grupama postaje javno, a informacija o tome dostupna širokom krugu ljudi, od policije pa do svih prisutnih na javnim saslušanjima u sudovima. Time, prema iskazima sagovornika/sagovornica, prijavljivanje incidenata, slučajeva nasilja ili pretnji nasiljem postaje ulaz u novi sistem diskriminacije, ovoga puta institucionalne. Otpor prijavljivanju incidenata po-

31 „Vozač je prosto otkazao bus. I sinoć je bio napad. To nije prvi napad na CK, imali smo još dva unazad nekoliko meseci. Prvo je bila serija grafita, to smo prekrećili a onda je bio razbijen i prozor sa ulice tokom projekcije nekog filma – ubacili su ciglu i razbili prozor ali srećom niko nije pogoden ili povredjen. Ali ovaj treći napad je najesktremniji – tri molotovljeva koktela su oko 3 sata bačena u Crnu kuću. Srećom neko se zadesio tu pa je vatra ugašena, a niko nije povredjen niti je bila neka veća materijalna šteta. Ono što je negde procena jeste da nije u pitanju neka veća organizovana grupa već verovatno neka neformalna grupa ili grupa pojedinaca.”

liciji izneli su i sagovornici koji smatraju da je policija neefikasna u pružanju bezbednosti budući da reaguje tek kada se incident desio, a ne proaktivno i preventivno.³²

Ministarstvo unutrašnjih poslova međutim naglašava da se na sve prijavljene napade odmah reaguje; štaviše, o svim napadima na manjinske grupe obaveštava se i rukovodstvo policije, a ovakvi napadi vode se kao posebna kategorija u izveštajima i analizama na mesečnom i godišnjem nivou.³³ Policijaci su obavezani na poštovanje različitosti, kao i da ohrabruju LGBT organizacije i osobe da im se obraćaju u slučaju bilo kakvih problema. Ukoliko neka prijava ostane bez reakcije, neprofesionalno ponašanje može se prijaviti Sektoru unutrašnje kontrole i Sektoru za zaštitu zakonitosti.³⁴

Priznaje se da nema dovoljno žena u policiji kako bi patrole koje odgovaraju na pozive bile mešovite, ali se naglašava da ih je dovoljno za procesne radnje, kao i da se žene u policiji usmeravaju upravo na praćenje rodno zasnovanog nasilja.³⁵ Naime, više učesnika/učesnica fokus grupa smatra da su žene senzibilisanije za LGBT probleme, pa im je s toga važno da u policijskim patrolama budu i žene.

Prema izveštajima Gej strejt alijanse, došlo je do poboljšanja profesionalnih standarda u radu policije, ali smatraju da je većina policajaca i dalje nespremna da radi sa ovom populacijom. Međutim, i ova organizacija povezuje efikasnost rada policije sa efikasnošću pravosudnih organa, ističući da „za rešavanje ovog ključnog problema GLBT zajednice neophodno je i da tužilaštva i sudska vlast počnu da izvršavaju svoje obaveze definisane Ustavom Srbije i međunarodnim pravnim standardima” (GSA, 2009).

Više učesnika/učesnica fokus grupa iznelo je stav da ne žele da policija samo „odrađuje svoj posao”, već hoće „i da oni veruju u to što rade”. Opaska se ticala pitanja da li je dovoljno da policija zaštititi učesnike *Prajda* ili bi trebalo da ti ljudi budu svesni toga zašto su oni tu i zašto grupa ljudi ispred njih protestuje i traži svoja prava. Ovakva očekivanja su za sada možda previsoka, uzimajući u obzir stepen prosvete o nediskriminatorskim politikama u društvu. MUP radi na podizanju svesti o tome u policiji, a cilj je za sada da i oni njeni pripadnici koji imaju lične predrasude ne diskriminišu neheteroseksualne osobe, nego da se ponašaju profesionalno u svim situacijama.³⁶

Aktivisti/aktivistkinje LGBT organizacija naglasili su takođe i da postoje razlike u radu policije u odnosu na veličinu mesta, tako da i ako smatraju da postoji napredak u odnosu policije prema LGBT populaciji onda taj napredak vezuju uglavnom za Beograd ali ne i za manja mesta: „U Beogradu ja isto nemam poverenja u policiju dok u manjim mestima odnos policije prema građanima i građankama je takav da je mnogo neprofesionalniji, manipulativniji i tako dalje” (aktivista). Jedan učesnik objašnjava razliku između Beograda i

32 „Policija služi da dode kad se već nešto desilo.”

33 Intervju sa predstavnicima MUP R. Srbije, 21. oktobar 2011. Konkretno podatke o tim napadima, u smislu broja, vrste i lokacije u nekom određenom periodu nismo dobili, sa obrazloženjem da su za internu upotrebu.

34 Intervju sa predstavnicima MUP R. Srbije, 21. oktobar 2011.

35 Intervju sa predstavnicima MUP R. Srbije, 21. oktobar 2011.

36 Napominje se i potreba sagledavanja dometa rada policije u odnosu na tok daljih procesa i procedura za koje je nadležno tužilaštvo.

Novog Sada po pitanju bezbednosti: „Postoji razlika, Novi Sad je drugačiji i manja je sredina. Ja sam na ulici najviše noću, od 23 h do 4 h ujutru i ti vidaš raznorazne stvari, ali ja se nikad nisam osetio sad nešto super ugrožen”.

Drugi učesnik pak ukazao je na specifičnosti jako malih sredina i kako takve sredine utiču na osećaj lične bezbednosti LGBT populacije: „Meni se desio napad. Ja sam iz jako male sredine – oko 4.000 stanovnika. Nisam direktno *autovan* ali svaka osoba koja me zna na neki način zna da sam gej. Kada se desio homofobičan napad došlo je i do fizičkog obračuna i nakon toga ja sam se sklonio. U takvoj situaciji, kada bi policija došla, prosto, ja bih ispao kriv”. Učesnik smatra da zbog svoje porodice takode ne bi mogao da prijavi napad jer u maloj sredini ne bi mogao ostati zaštićen i anonimn.³⁷

Dakle, pored same razlike u aktivističkom iskustvu veliku ako ne i presudnu ulogu igraju kulturološki faktori i okruženje, na šta ukazuju nalazi do kojih je došao istraživački tim budući da se iskustva saradnje sa policijom značajno razlikuju u tri grada – Beogradu, Nišu i Novom Sadu.

U Nišu aktivisti/aktivistkinje i neaktivisti/neaktivistkinje imaju vrlo ujednačen odnos prema radu policije. On je znatno lošiji u poređenju sa Beogradom ili Novim Sadom gde iako dolazi do negativnih reakcija ima i pozitivnih primera.³⁸ Razlog ovakvog odnosa prema policiji proističe kako iz opšte situacije straha od izlaganja samih gejeva i lezbejki (govorimo o više homofobičnoj sredini u odnosu na sever zemlje), tako i od specifičnih incidenata iz prošlosti. Naime, odnos LGBT populacije iz Niša prema i sa policijom je snažno oblikovan specifičnim događajima iz lokalnog konteksta koji su odnos ove manjinske grupe prema/sa policijom obeležili nepoverenjem u policiju i nespremnošću da se saradnja uspostavi.

Reč je o incidentu iz 2007. godine kada je policija u Nišu prekinula javno okupljanje pripadnika/pripadnica LGBT populacije, koji su prethodno bili pozvani da obezbede i očuvaju javni red i mir. Policija je legitimisala sve prisutne na događaju i podatke iz njihovih identifikacionih dokumenata unela u spisak napravljen tom prilikom. Takođe, tada su privedene i tri aktivistkinje LGBT organizacija iz Niša koje su od policijskih službenika tražile

37 Učesnici su se složili da postoji taj paradoks male sredine, jer ako se desi neki napad brzo će se saznati ko je napadač, tako da to što „svi svakog znaju” funkcioniše kao neka vrsta zaštite. Pored toga, porodica i komšiluk uvek čuvaju „svoje”, napadi nisu iste vrste kao u većim gradovima, ali zato je vidljivost mnogo manja ili uopšte ne postoji.

38 Učesnici fokus grupe u Novom Sadu naveli su i neke pozitivne primere reagovanja policije: „Tokom projekcije filma ovde prošle godine bilo je obezbeđenje. Bili su u stvari policajci u civilu. Tada je jedna policajka sedela unutra sa gostima i pijuckala pivo za šankom, podsećala na lezbejku i tako gledala film. U nekom trenutku je zazvonio telefon, neka Lady Gaga melodija je išla i pomislio sam – kako je žena potpuno maskirana, infiltrirana i vidi ti njih, šta sve oni znaju! To mi se dopalo”.

Aktivista iz Novog Sada izjavio je da smatra kako u Novom Sadu ne postoji toliko razvijena saradnja NVO i policije i da bi trebalo raditi na tome, kao i da je „možda greška „nas” što im se ne obraćamo dovoljno. Ali isto tako mislim da bi i oni mogli da naprave taj prvi korak, jer prosto znaju gde se okupljaju gejevi i lezbejke i da su to rizična mesta za bezbednost”.

da im saopšte razloge legitimisanja. One su kasnije prekršajno kažnjene za neposredovanje identifikacionih dokumenata.³⁹

Od tog incidenta organizatori okupljanja LGBT više nisu policiji upućivali zahteve za obezbeđivanje njihovih okupljanja. Iako ovaj incident datira od pre četiri godine, za posledicu ima to da se ne samo neaktivisti već i aktivisti organizacija koje zastupaju prava LGBT iz Niša ne obraćaju policiji i ne prijavljuju incidente. Dalekosežnija posledica tog incidenta jeste što LGBT aktivisti i neaktivisti iz Niša koji su učestvovali u radu fokus grupa veruju da policija ima evidenciju osoba drugačije seksualne orijentacije u tom gradu i da je to institucionalna praksa koje se policija ne odriče budući da je tako postupala sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka kada je homoseksualnost još bila kvalifikovana kao krivično delo.

Sličan incident, ali sa blažim posledicama, naveli su i aktivisti novosadske LGBT organizacije. Pominjao se „stari podatak” o tome da je novosadska policija 2005. „sakupljala, pravila listu pedera i lezbejki”.⁴⁰ Ova dva slučaja takode su potvrdila da je mali broj i aktivista i neaktivista informisan o Zakonu o zaštiti podataka o ličnosti i tretiranju kategorije seksualne orijentacije u okviru zakona, pravima koja su im garantovana tim Zakonom, ali i o pomoći koju mogu dobiti od institucije Poverenika za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti.

3.4. Pozicija LGBT u „ministarstvima sile” i odnos prema Vojsci Srbije

Na pitanje da li bi radili u MUP ili MO, većina učesnika odgovorila je pozitivno. Oko trećina učesnika fokus grupa ipak je pokazala nezadovoljstvo radom ovih dveju institucija jer smatraju da su ove strukture simbol represije, dok je nekolicina jasno rekla da ne bi imala problem da radi u tim institucijama. Jedna učesnica smatra da bi kao lezbejka mogla da bude ravnopravna u sektoru bezbednosti i da bi za nju rad u instituciji sektora bezbednosti bio izazov. Odgovori su negativniji kod grupe neaktivista, posebno kod gej muškaraca.

³⁹ Izvor: internet, <http://www.gayecho.com/Aktivizam.aspx?id=6328&grid=2001&page=4>, izveštaj GSA za 2007. Takode, prema svedočenju organizacije LAMBDA za zaštitu LGBT populacije, došlo je i do privođenja onih koji su odbili da budu legitimisani bez ikakvog objašnjenja: „Ispred kafića ih je sačekala policija, tražila da ih legitimise i počela da pravi spisak učesnika žurke. Kada sam i sama izašla i tražila da mi objasne odakle im pravo da popisuju ljude, policijski komandir je pozvao interventnu brigadu i naredio im da me privedu. Rekla sam da ću sama ući u 'maricu', ali su me oni ipak grubo gurnuli, o čemu svedoče povrede leve i desne nadlaktice. Privedene su još dve aktivistkinje, a kada je jedna od njih pokušala da pozove advokata, oduzet joj je mobilni telefon (Jelena Ajdarević, aktivistkinja 'Lambde', prema izveštaju GSA, 2007, preuzeto iz dnevnog lista *24 sata*). Niška policija demantovala je tvrdnje da je popisivala učesnike žurke: „Ni u kafiću 'Azuro' ni ispred njega 5. jula nije privedena nijedna osoba. Takođe, na toj lokaciji niko nije ni legitimisan niti je bilo ikakvog popisivanja. Sama žurka nije prijavljena blagovremeno, pa je protiv organizatora podneta prekršajna prijava” – izjavila je za *24 sata* Lidija Pavlović, portparol niške policije (izjava je preuzeta iz izveštaja GSA za 2007. godinu). U toku naše fokus grupe potvrđen je incident.

⁴⁰ „Sada ne znam da li je to aktuelno ali verujem da jeste, verujem da imaju podatke ko su aktivisti, ko se čime bavi i ko šta radi. Ali to su negde operativni podaci i mislim da je to potpuno u redu i meni lično ne smeta. Mislim čak da će ti podaci uneti u neku bazu, računar, meni kasnije dobro doći” (odgovor aktiviste).

Ipak, i oni učesnici/učesnice koji su izneli pozitivan stav izjašnjavajući se da bi radili u nekoj od ove dve institucije, u obrazloženju odgovora naglašavaju ili da ih ne bi MUP sam primio u „svoje redove”, ili da bi jako brzo bili izbačeni ako bi se saznalo za njihovu seksualnu orijentaciju. Ista bojazan izražena je i kada je reč o mogućnosti angažmana u Vojsci Srbije, budući da su pojedini učesnici/učesnice fokus grupa izjavili da ne mogu da predvide kakva bi bila reakcija radnog okruženja u toj instituciji kada bi se saznalo da su pripadnici neke grupe različite seksualne orijentacije. Tako se u jednom skorašnjem magazinu namenjenom gej populaciji navodi slučaj komandira koji je novoprimitim profesionalnim vojnicima „držao slovo” o homoseksualizmu kao bolesti.⁴¹

Sa druge strane, zvanični predstavnici oba ministarstva su nam u razgovorima rekli da shodno Ustavu i svim postojećim zakonima, ni Vojska ni policija ne vrše diskriminaciju i ne pitaju o seksualnoj orijentaciji svojih zaposlenih. Ovo pitanje nije se postavljalo ni u starom regrutnom sistemu obaveznog služenja vojnog roka, a ne čini se ni u jednoj od faza prijema vojnih obveznika u profesionalnu službu.⁴² Oba ministarstva, a naročito MO, insistiraju na promenama koje se dešavaju poslednjih godina u smislu brojnosti i vidljivosti žena u njihovim redovima.⁴³ Upadljivo je međutim da napredak koji je postignut u procesu primene Rezolucije Ujedinjenih nacija 1325 „Žene, mir i bezbednost” nije bio praćen i povećanim interesom za položaj pripadnika LGBT populacije u institucijama sektora bezbednosti.

U Vojsci i Ministarstvu odbrane, kako nam je u razgovoru naglašeno, postoji razrađen sistem prenosa informacija o novousvojenim zakonima i konvencijama koje potpisuje država Srbija, o čemu se zaposleni obaveštavaju na redovnim sastancima dva puta mesečno. Tako su i najniže strukture upoznate, na primer, sa činjenicom da je Srbija potpisala *Rezoluciju o borbi protiv svake diskriminacije i nasilja protiv LGBT osoba* marta 2011. godine,⁴⁴ o čemu šira javnost teško da je mogla saznati putem sredstava javnog informisanja.

Takođe, istaknuto je da u okviru sistematskog praćenja međuljudskih odnosa, koje podrazumeva mesečne sastanke kolektiva i godišnju anketu 20% sastava Vojske, postoji mogućnost da se skrene pažnja na eventualne probleme diskriminacije. Osim toga, na raspolaganju je 90 psihologa, kao i Vojni disciplinski sud, u dve instance, kojima se zaposleni mogu obratiti. Prema rečima nadležnih iz svih relevantnih odeljenja MO i Vojske, uključujući i pomenuti disciplinski sud, pravnike, psihologe i nadležne za ljudske resurse kao i

41 „Šta sve možeš u vojsci kad si gay”, *Optimizam: Šta sve možeš u Srbiji kad si gay*, br. 1, jun 2011, str. 13–14.

42 O ovome je navedena pogrešna informacija prilikom opisa stanja u oružanim snagama u Srbiji u već navodnom *Priručniku o ljudskim pravima i osnovnim slobodama pripadnika oružanih snaga i zaposlenih u oružanim snagama*, OSCE/ODIHR & DCAF, Sarajevo, 2008. (prevedenom na više jezika), ali sa njegovom sadržinom nisu bili upoznati sagovornici iz Vojske Srbije i Ministarstva odbrane.

43 Ministarstvo odbrane bilo je nosilac priprema nacionalnog akcionog plana za primenu Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti UN „Žene, mir i bezbednost”, a upravo je školovanje završila prva generacija kadetkinja na Vojnoj akademiji.

44 Intervju sa predstavnicima Ministarstva odbrane, 31. oktobar 2011.

za strateško planiranje, nikada nije bilo nikakvih signala niti ijedne konkretne primedbe u vezi sa eventualnom diskriminacijom osoba koje pripadaju LGBT populaciji.⁴⁵

Predstavnici MUP naveli su da su oni pozivali pripadnike/pripadnice LGBT populacije, preko njihovih NVO, da apliciraju za rad kod njih i da ne bi imali ništa protiv da pripadnici manjinskih seksualnih grupa rade u toj instituciji.⁴⁶ Učesnici/učesnice jedne od fokus grupa rekli su nam da nikada i nisu dobili poziv iz MUP da se zaposle u toj instituciji, a naše pitanje: „Da li mislite da ste tamo dobrodošli?” – naišlo je na podsmeh. Zanimljivo je u vezi sa tim takođe i to da u MO smatraju kako bi u skladu sa zakonskom regulativom otvoreni poziv LGBT osobama da se zaposle u Ministarstvu odbrane i Vojsci takođe bio vid diskriminacije, jer seksualna orijentacija ne može imati nikakav uticaj na politiku zapošljavanja.⁴⁷ Tako se ispostavlja da nedavni tekst u štampi pod naslovom „Vojska Srbije je gej-frendli” ne predstavlja najavu nekih eventualnih aktivnih mera privlačenja LGBT populacije ovoj ustanovi.⁴⁸ Izgleda da su nesporazumi poput ovoga posledica nerazumevanja termina „gej-frendli” od strane novinara i šire javnosti. Naime, „gej-frendli” podrazumeva prijateljsku podršku ovakvoj orijentaciji, i kao takav razlikuje se od politike koja seksualnu orijentaciju tretira kao „nepristojno pitanje, poput onoga za koga je ko glasao”.

Na osnovu razgovora sa pripadnicima LGBT populacije, kako aktivistima LGBT organizacija tako i neaktivistima, proizilazi da proces profesionalizacije i ostali procesi povezani sa reformom Vojske Republike Srbije imaju mali uticaj na percepciju ove manjine o instituciji Vojske. Naime, odnos gej muškaraca prema instituciji Vojske i Ministarstvu odbrane uglavnom je formiran na osnovu iskustva služenja vojnog roka, bilo redovnog služenja u kasarnama sa oružjem, ili u civilnoj službi. Lezbejke i aktivistkinje LGBT organizacija su, pak, odnos prema ovoj instituciji formirale i formiraju ga posredno, pre svega na osnovu uloge koju su prethodnice Vojske Srbije imale u ratovima na području bivše SFRJ u prošlosti. Odnos prema nasleđu Vojske i ulozi koju su njene prethodnice imale u ratnim dešavanjima, ali i aktuelne afere nerešenih slučajeva samoubistava vojnika na primer, takođe opredeljuju i stavove gej muškaraca prema instituciji Vojske.⁴⁹ Deo ispitanika Vojsku još percipira kao zatvorenu, autoritarnu i hijerarhijski ustrojenu strukturu sa dominantnom „mačoističkom” kulturom, navodeći te vrednosne stavove kao glavni razlog zašto ne bi radili u Vojsci Republike Srbije. Na drugo mesto među razlozima zašto ne bi aplicirali za posao u toj instituciji dolaze strah i neznanje u kakvoj situaciji bi se našli nakon što bi se „otkrila” njihova pripadnost LGBT populaciji.

Učesnici jedne fokus grupe su negativan odnos prema instituciji vojske doveli i u vezu sa nerazumevanjem aktuelne spoljnopolitičke i bezbednosne agende države (da li smo vojno

45 Intervju sa predstavnicima Ministarstva odbrane, 31. oktobar 2011.

46 Intervju sa predstavnicima MUP, 21. oktobar 2011. Pomenut je primer deklarisanе gej osobe koja radi u Upravi policije, na operativnim poslovima u vezi sa tom problematikom, jer MUP želi da pojača kontakte sa ovom zajednicom.

47 Intervju sa predstavnicima Ministarstva odbrane, 31. oktobar 2011.

48 „Vojska Srbije je gej frendli”, *Alo*, 10. oktobar 2011, internet, http://www.alo.rs/vesti/42423/Vojska_Srbije_je_gej_frendli.

49 Afera „Topčider” eksplicitno je navedena kao primer jedne od nerešenih afera u vezi sa Vojskom Srbije.

neutralna zemlja ili ćemo postati članica NATO) i sa tim povezano nerazumevanje uloge i značaja Vojske za bezbednost zemlje (ako smo neutralni čemu služi vojska), ali i ličnu bezbednost ispitanika („Ne vidim kako i na koji način Vojska doprinosi bezbednosti”). Međutim, bilo je i mišljenja da je Ministarstvo odbrane postalo progresivnije i da bolje komunicira sa spoljnim okruženjem.⁵⁰

Iskustva pripadnika/pripadnica LGBT populacije koji rade u institucijama sektora bezbednosti jedan su od faktora koji opredeljuju odnos LGBT populacije prema ovim institucijama. Prema rezultatima fokus grupa, ta iskustva osobe koje pripadaju LGBT populaciji opredeljuju pozitivno prema ovim institucijama, budući da su učesnici grupa istakli kako njima bliski ljudi ne nailaze na probleme u svom radnom okruženju u institucijama sektora bezbednosti zbog svog seksualnog opredeljenja koje je mahom prećutno tolerisano u njihovim radnim sredinama. Na primer, odgovor da mogu da zamisle angažman i karijeru u MO i u profesionalizovanoj vojsci, te u MUP, dale su pripadnice populacije čije LGBT prijateljice rade u ovim institucijama sektora bezbednosti.

⁵⁰ „Spolja gledano ja zaista imam tu percepciju da je Ministarstvo odbrane postalo progresivnije... Imamo civilnu vojsku, pa konačno imamo ukidanje regrutske obaveze i za većinu mladih ljudi to je apsolutno okej. I kao treće, pozitivan je način na koji Ministarstvo odbrane komunicira prema spolja“ (učesnik fokus grupe u Novom Sadu).

4. ZAKLJUČCI

Uprkos zakonodavnom okviru koji sankcioniše nasilje i diskriminaciju osoba neheteroseksualne orijentacije po bilo kom osnovu, pripadnici LGBT populacije u Srbiji opažaju da im je ugrožena lična bezbednost. Kao osnovnu pretnju ličnoj bezbednosti učesnici istraživanja navode ugroženost fizičke bezbednosti, a intenzitet opaženih pretnji po fizičku bezbednost menja se zavisno od društvenog konteksta i dominantnog javnog diskursa o LGBT. Brigu za fizičku bezbednost u javnom prostoru prati strah od ekonomske nesigurnosti, najčešće opisan kao briga za ostvarivanje i održavanje radnog odnosa. Strah da će biti diskriminisani ili da će biti žrtve nasilja navodi brojne pripadnike/pripadnice LGBT populacije da svoj životni stil prilagodavaju tako da u javnom prostoru njihov LGBT identitet ne bude uvek prepoznat.

Zaštitu i unapređenje vlastite bezbednosti neheteroseksualne osobe uglavnom ne dovođe u vezu sa reformskim procesima koje preduzimaju institucije sektora bezbednosti, MUP i MO konkretno, niti sa delovanjem kako ovih navedenih, tako i ostalih organa državne uprave. Naime, većina pripadnika ovih manjinskih grupa ne smatra da npr. prijavljivanje nasilja ili incidenata čije su oni bili žrtve doprinosi povećanom osećaju bezbednosti jer su institucije, MUP, MO, a naročito pravosudni sistem, pa čak i neki delovi sistema zaduženi za ljudska prava, prepoznati kao neefikasni. Percepcija institucija sektora bezbednosti od strane većine učesnika diskusija na fokus grupama je da su nedovoljno reformisane, da deluju po principima već uspostavljenih institucionalnih praksi i da ne pokazuju senzibilitet za pojedince i njihovu ličnu bezbednost. Ovakav utisak mahom je formiran na osnovu prethodnih iskustava pojedinaca sa institucijama. Tako na primer, prethodna iskustva, bilo lična bilo iz kruga poznanika i prijatelja, sa policijom i MUP-om prilikom prijavljivanja incidentata, ključni su faktor koji određuje percepciju LGBT populacije o policiji i očekivanja u odnosu na tu instituciju.

Ovo istraživanje pokazuje da su konkretna iskustva nasilja među aktivistima, sami incidenti kao i reakcija policije bili raznovrsni i da se značajno razlikuju između aktivista i neaktivista, kao i onih koji žive u Beogradu i onih koji žive u unutrašnjosti. Tako su aktivisti, koji su znatno vidljiviji i izloženiji mogućim napadima, značajno spremniji da incidente i/ili pretnje prijave policiji, koja će brže i aktivnije reagovati nego ako to učini neka manje vidljiva osoba iz LGBT populacije.

Postoji veliki broj manje vidljivih i manje javnosti izloženih neheteroseksualnih osoba koji incidente i pretnje prijavljuju službama za podršku unutar LGBT organizacija, ali su istovremeno nesprenni da to isto učine i policiji. Nesprennost da se nasilje, incidenti i pretnje prijave policiji u najvećoj se meri objašnjava time da, iako policija obavi svoj deo

posla i pravovremeno i valjano reaguje, sledi dugotrajan i neizvestan proces pred pravosudnim organima. Tako se problemi u pravosuđu odražavaju na odnos prema policiji budući da je jasno prepoznata povezanost procesa i delovanja ove dve institucije koje zajednički treba da dovedu do toga da oni koji izazvaju nasilje budu i procesuirani. Procesi pred pravosudnim organima, ali i prijavljivanje slučajeva policiji, takode nose rizik od povećanog eksponiranja u javnosti, što donosi i veću opasnost da će onaj ko prijavljuje nasilje ili pretnje nasiljem u budućnosti biti izloženiji istom tom nasilju. Ukratko, brojni učesnici u radu fokus grupa najkonkretnije su izrazili svoju nespremnost da o incidentima izveštavaju policiju, izjavivši da je čin prijavljivanja nasilja i/ili diskriminacije ulazak u novi krug diskriminacije.

Utisak znatnog broja učesnika u diskusijama je i taj da u većini slučajeva policija nije spremna da nediskriminatorno obavlja zaštitu LGBT populacije, naročito u manjim gradovima ili manjim sredinama. Pri tome, prepoznaje se da se promene jesu desile, da to više nije „Miloševićeva” policija, ali da te promene „nisu došle iznutra već pod pritiskom spolja”.

Osim prethodnog ličnog ili iskustva bliskog kruga ljudi, jedan od ključnih formativnih elemenata odnosa sa/prema policiji, ali i Vojsci, jesu političke poruke koje šalju najviši državni funkcioneri koji reprezentuju ove institucije. Političke poruke i vrednosni stavovi o pravima LGBT manjine prepoznati su kao stavovi institucije koji se kroz hijerarhijsku strukturu sprovode i usvajaju odozgo nadole. Ovo se naročito odnosi na izjave ministra policije, ali i drugih visokih državnih funkcionera, povodom (ne)održavanja Parade ponosa.

Utisak o reformama koje su se desile „pod pritiskom spolja” odnosi se i na procese unutar MO čije se reforme, prema opažanjima učesnika/učesnica u diskusijama, dovode u vezu sa NATO, kao i da se vrše prema „NATO standardima” (iako su pojedini aktivisti vrlo jasno iskazali negativan stav prema NATO). Slično kao i za policiju, i u odnosu na MO i Vojsku Srbije percepcija institucije mahom se formira na osnovu prethodnog iskustva, a to je služenje u Vojsci (gej muškaraca), ili na osnovu (zlo)upotrebe Vojske u prethodnom periodu.

Na osnovu razgovora sa pripadnicima/pripadnicama LGBT populacije sa jedne i zvaničnim predstavnicima institucija sa druge strane, primetne su razlike između onoga što su zvanične politike MUP i MO koje potvrđuju nediskriminatorni tretman LGBT osoba, i nepoverenja pripadnika manjinskih seksualnih grupa da bi bili nediskriminatorno tretirani u ovim institucijama. Na osnovu toga izvesno je da su mehanizmi i kanali komunikacije ovih institucija prema ranjivim grupama nedovoljni. Činjenica da, prema rečima relevantnih predstavnika ova dva ministarstva, nikada niko od zaposlenih nije prijavio nikakvu diskriminaciju, zvuči veoma dobro. Međutim, pristup u kojem se ne ostavlja ni najmanja mogućnost da ipak može postojati prikrivena diskriminacija, deluje pomalo nerearno.

Ministarstvo unutrašnjih poslova nije dovoljno promovisalo svoju obuku za različitost, razvoj policije u zajednici, kao i postojanje evidencije o napadima specifično usmerenim na ovu ranjivu grupu. Očigledno je da postoje problemi u smislu nedovoljnih kapaciteta za kontinuirane obuke i senzibilizaciju pripadnika policije za rad sa LGBT osobama van Beograda, kao i da nema dovoljno žena u policijskim patrolama – a upravo bi žene mogle doprineti boljoj komunikaciji sa LGBT populacijom. Utisak je međutim i da u MUP osećaju

potrebu da pojačaju komunikaciju sa LGBT zajednicom, ali nije sasvim jasno koji prioritet će se dati ovom pitanju kada se „slegne prašina” podignuta povodom neodržane Parade.

Kada je pak reč o Vojsci Srbije, nju većina ispitanika percipira kao zatvorenu strukturu iz koje ne dolaze jasne informacije da se unutar institucije sprovode reforme: većina učesnika diskusija nije imala značajnije uvide u to da je VS profesionalizovana i kakve to posledice ima. Iz toga proizilazi potreba bolje komunikacije i informisanja javnosti, a time i LGBT manjinske grupe, o reformskim procesima unutar ove institucije i postignućima profesionalizacije vojske, ali ne kao o manje-više tehničkom procesu, već na način koji bi u prvi plan stavljao bezbednost pojedinca i zajednica. Na osnovu uvida u prioritete rada MO proizilazi da je toj instituciji prioritet prihvatanje kao ravnopravne najveće ranjive grupe – žena, te se stiče utisak da odnos prema LGBT populaciji nije i neće biti predmet veće pažnje još neko vreme.

5. PREPORUKE

5.1. Pобољшanje pravno-proceduralnog okvira

- ▶ U Krivični zakonik uvesti kategoriju „zločin iz mržnje”, što bi omogućilo brže i efikasnije identifikovanje i procesuiranje homofobičnih i transfobičnih zločina. Srbija bi trebalo da unapredi zakonodavni okvir usvajanjem izmena Krivičnog zakonika i uvođenjem „zločina iz mržnje” kao specifičnog krivičnog dela, ili povećanjem kazni za nasilna krivična dela počinjena zbog rase, religije, etničke pripadnosti, seksualne opredeljenosti, pola, polnog identiteta, mentalnog i fizičkog invaliditeta, i drugih razloga.
- ▶ Uvesti preciznije pravne formulacije u zakonima koji uređuju rad Vojske i policije Republike Srbije kojima bi se eksplicitno isključila diskriminacija i po osnovu seksualne orijentacije. To podrazumeva da se u Zakonu o Vojsci Srbije navede da vređanje dostojanstva podređenog na osnovu njegove/njene seksualne orijentacije može biti osnov za pokretanje disciplinskog postupka protiv pripadnika Vojske Srbije, i da se u Zakonu o policiji precizira da ovlašćeno službeno lice postupa bez diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije.
- ▶ Uspostaviti zvanični sistem nadgledanja i javnog izveštavanja o prijavljenim i procesuiranim slučajevima napada i diskriminacije pripadnika neheteroseksualnih manjina. Ovo je potrebno radi obezbeđivanja tačnih podataka u cilju donošenja informisanih političkih odluka u borbi protiv nasilnih zločina mržnje i evaluacije procesuiranja zločina mržnje. Takvi sistemi trebalo bi da beleže incidente i napade, kao i progone, i da budu šire dostupni. Srbija bi u isto vreme trebalo da uvede procedure za evaluaciju uspeha policije i tužilaštva u istrazi i procesuiranju zločina iz mržnje.

5.2. Aktivnije mere MUP i MO

- ▶ MUP i MO bi trebalo aktivnije da rade na informisanju najšire javnosti, a time i pripadnika/pripadnica LGBT populacije o reformskim procesima i postignućima fokusiranim na bezbednost građana i zajednica, a ne na tehničke aspekte reformi. Time bi se povećalo poverenje i olakšao pristup LGBT populacije bezbednosnim strukturama.
- ▶ MUP i MO trebalo bi da nastave sa senzibilizacijom svojih pripadnika za prava LGBT populacije, da aktivno podstiču njihovo nediskriminatorno ponašanje i sankcionišu svako neprofesionalno postupanje prema LGBT osobama u svojim redovima ili van njih.

- ▶ *MUP treba da uspostavi odnosno poboljša komunikaciju policije i LGBT zajednice, naročito u mestima van Beograda.* Ovo je od izuzetnog značaja jer bi osnažilo poverenje LGBT u policiju, doprinelo prijavljivanju zločina iz mržnje, te pomoglo boljem i tačnijem policijskom radu, uključujući i preventivni.
- ▶ *Uključiti LGBT organizacije u sve oblike saradnje MUP i MO sa nevladinim sektorom* ne samo u pogledu njihove fizičke bezbednosti nego i u javne diskusije o zakonima i strategijama iz delokruga ovih ministarstava.
- ▶ *Ministar unutrašnjih poslova i ostali najviši zvaničnici sektora bezbednosti trebalo bi da kontinuirano šalju poruku o neprihvatljivosti i kažnjivosti svih vidova diskriminacije LGBT populacije* i u svojim javnim nastupima direktno promovišu nenasilje i toleranciju, bez obzira na aktuelnu političku klimu.
- ▶ *Neophodno je da se rukovodstvo policije/MUP ubuduće aktivno i blagovremeno angažuje oko kontinuiranog i sigurnog okupljanja povodom Parade ponosa,* jer je ona simbol slobode izjašnjavanja za neheteroseksualne osobe. To bi pomoglo povećanom osećaju društvene pripadnosti od strane pripadnika/pripadnica LGBT populacije, a takode bi doprinelo i njihovoj bezbednosti jer bi angažovanje policije poslalo poruku potencijalnim počiniocima nasilja da ona ima nameru da štiti prava LGBT populacije.
- ▶ *Sprovesti dodatne programe obuke za policijske službenike u vezi sa postupanjem sa LGBT populacijom,* bilo kao žrtvama ili počiniocima prekršajnih krivičnih dela, odnosno unaprediti obuke koje već postoje u saradnji sa nevladinim sektorom. Pojačanom obukom trebalo bi da budu obuhvaćeni oni službenici koji će dolaziti u neposredan kontakt sa pripadnicima/pripadnicama LGBT populacije.
- ▶ *Povećati broj žena – policijskih službenika* u patrolama koje se bave obezbeđenjem mesta i događaja okupljanja pripadnika/pripadnica LGBT populacije, kao i u timovima koji dolaze u neposredan kontakt sa njima.
- ▶ *Sprovesti programe obuke unutar Vojske Srbije u vezi sa manjinskim pravima LGBT populacije* kako bi se predupredila bilo kakva vrsta diskriminacije na osnovu seksualnog opredeljenja LGBT osoba kao zaposlenih u VS I MO.
- ▶ *Dosledno primenjivati sve dostupne mehanizme zaštite bezbednosti i drugih prava osoba neheteroseksualne orijentacije koje nisu aktivisti LGBT organizacija.* Nepostojanje LGBT organizacija u brojnim sredinama ne može biti razlog za odsustvo aktivnog stava MUP u pogledu zaštite prava ovih građana.

5.3. Snažnija integracija LGBT zajednice

- ▶ *Organizovati zajedničke radionice pripadnika „ministarstava sile” i organizacija koje se bave podrškom LGBT.* Kako bi se smanjilo nepoverenje i eventualno obostrano nerazumevanje dveju zajednica odnosno predrasude zbog različitih kulturnih obrazaca, neophodni su kontinuiraniji kontakti u neutralnoj atmosferi, mimo ekscenčnih situacija.
- ▶ *Nevladine organizacije koje okupljaju ili zastupaju LGBT populaciju trebalo bi da aktivnije traže saradnju sa bezbednosnim strukturama,* na primer uspostavljanjem kontakt osoba u nadležnim policijskim upravama.

BIBLIOGRAFIJA

- Centar za civilno-vojne odnose, *Godišnjak reforme sektora bezbednosti u Srbiji*, Beograd, 2009.
- Council of Europe, “Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe”, Second Edition, September 2011.
- Cvejić, Slobodan, Marija Babović, Gazela Pudar, *Studija o humanom razvoju – Srbija 2010: Izvori i ishodi socijalnog isključivanja*, UNDP Srbija, Beograd 2011.
- *Čitanka – Od A do Š o lezbejskim i gej ljudskim pravima*, Labris, Beograd, 2006.
- Djurdjevic-Lukic, Svetlana, *State-building via Security Sector Reform: Why did not it work in Serbia and Montenegro?*, ASN European Conference “Globalization, Nationalism and Ethnic Conflicts in the Balkans and Its Regional Context”, Belgrade, September 28–30, 2006.
- Edmunds, Timothy, “Security Sector Reform: Concepts and Implementation”, u: Philipp Fluri, Miroslav Hadžić (Eds), *Sourcebook on Security Sector Reform*, DCAF/CCMR, Geneva/Belgrade, 2004, pp. 45–60.
- European Commission, Analytical Report Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, Commission Opinion on Serbia’s application for membership of the EU, COM(2011)668, Brussels, 12.10.2011 SEC(2011) 1208.
- European Union Agency for Fundamental Rights: “Legal Study on Homophobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity”, February 2010.
- Hänngi, Heiner, “Conceptualizing Security Sector Reform and Reconstruction”, in: A. Bryden, H. Hänngi (Eds), *Reform and Reconstruction of the Security Sector*, DCAF-LIT, 2004, pp. 3–20.
- Hendrickson, Dylan, *A Review of Security Sector Reform*, Centre for Defence Studies, King’s College, London, 1999. Dostupno na: <http://www.securityanddevelopment.org/pdf/work1.pdf>.
- ILGA Europe, *Joining forces to combat homophobic and transphobic hate crime: Cooperation between police forces and LGBT organizations in Europe*, August 2010.

- ILGA Europe: Rainbow Europe Map and Index, May 2011 http://www.ilga-europe.org/home/publications/reports_and_other_materials/rainbow_map_and_index_2011.
- *Izveštaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u Srbiji za 2010. godinu*, Gej strejt alijansa, 2010.
- *Izveštaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u Srbiji za 2009. godinu*, Gej strejt alijansa, 2009.
- *Izveštaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u Srbiji za 2007. godinu*, Gej strejt alijansa, 2007.
- Kosanović, Mirna, Saša Gajin, Dejan Milenković, *Antidiskriminacija u Srbiji i ranjive društvene grupe*, UNDP Beograd, 2010.
- Milas, Goran, *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*, Zagreb, 2005.
- Nathan, Laurie, *No Ownership, No Commitment: A Guide to Local Ownership of Security Sector Reform*, University of Birmingham, May 2007.
- OSCE Final Report: Supplementary Human Dimension Meeting on “Hate Crimes – Effective Implementation of Legislation”, 4–5 May, 2009, Vienna.
- OSCE/ODIHR, DCAF, *Priručnik o ljudskim pravima i osnovnim slobodama pripadnika oružanih snaga i zaposlenih u oružanim snagama*, Sarajevo 2008, Poglavlje 14: Homoseksualci i lezbejke u oružanim snagama, str. 129–141.
- PALM Center, *Countries that Allow Military Service by Openly Gay People*, University of California, June 2009.
- Petrović, Vesna (ur.), *Ljudska prava u Srbiji u 2010. godini*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2011.
- Popović, Đorđe, P. Petrović, G. Odanović, J. Radoman, *Kontekst analiza reforme sektora bezbednosti u Srbiji 1989-2009*, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2011.
- *Predrasude na videlo: Homofobija u Srbiji 2010 – Istraživanje i analiza javnog mnjenja, stavova LGBT populacije, diskriminacije na radnom mestu*, Gej strejt alijansa i CeSid, Beograd 2010.
- Radoman, Jelena, “Koncept reforme sektora bezbednosti”, *Bezbednost Zapadnog Balkana*, br. 11, Beograd, oktobar - decembar 2008, str. 4-10.
- „Šta sve možeš u vojsci kad si gay”, *Optimizam*, br. 1, jun 2011, str.13–14.

- Ulrich, Marybeth P, “Don’t Ask, Don’t Tell: A Case Study in U.S. Civil-Military Relations”; neobjavljeni rad prezentiran na godišnjoj konferenciji International Studies Association, Montreal, Canada, 16–20 March 2011.
- „Vojska Srbije je gej frendli”, *Alo*, 10. oktobar 2011.
- Watkins, Amadeo, with S. Djurdjevic-Lukic, N. Milosevic, J. Radoman, *Security Sector Reform and Donor Assistance in Serbia*, ELIAMEP, 2010.
- Zakon o ravnopravnosti polova, „Službeni glasnik RS”, br. 104/ 2009.
- Zakon o policiji, „Službeni glasnik RS”, br. 101/2005 i 63/2009.
- Zakon o Vojsci Srbije, „Službeni glasnik RS”, br. 116/2007 i 88/2009, i „Službeni vojni list”, br. 34/2001 i 31/2009.

PRILOG 1. Metodologija rada sa fokus grupama

Budući da je osnovno istraživačko pitanje kojim se vodio istraživački tim koja je percepcija LGBT osoba o radu institucija sektora bezbednosti, da li imaju poverenja u njih i kakvi su trendovi u odnosu pripadnika seksualnih manjinskih grupa i sektora bezbednosti, primenjena je kvalitativna metodologija zarad uvida u stavove i percepciju LGBT osoba. Fokus grupe izabrane su kao najpodesniji metod za dobijanje podataka o njihovim stavovima i percepcijama.⁵¹ Održano je ukupno pet fokus grupa. U skladu sa planom uzorka tri fokus grupe održane su u Beogradu, a dve preostale van „centra”, kako istraživački tim ne bi dobio podatke koji se odnose isključivo na najaktivnije i najvidljivije LGBT organizacije, kakve su uglavnom one koje nastaju u glavnim gradovima. Stoga su fokus grupe održane i u Novom Sadu i Nišu.

U planiranju uzorka, osim ovih geografskih odrednica, planirano je takode i da ispitanici/ispitanice budu, osim aktivista i aktivistkinja koji se profesionalno bave zaštitom LGBT prava, i neaktivisti/neaktivistkinje.⁵² Pretpostavka je bila da će aktivisti biti mnogo upoznati sa radom institucija sektora bezbednosti i da će na osnovu rada organizacija u kojima rade moći da daju širu sliku o položaju LGBT populacije kao i o reakcijama, pre svega policije, u slučajevima incidenta. Sa druge strane, „neaktivisti/neaktivistkinje” su nam donekle dali podatke koji bi trebalo da prezentuju stavove LGBT populacije koja živi „običnim životima”. Treba napomenuti da su oni u našem uzorku ipak upoznati sa temama o kojima se razgovaralo – u pitanju je činjenica da su na neki način vezani za rad organizacija koje su ih pozivale, što znači da im sam aktivizam nije stran (bilo kao korisnicima usluga LGBT organizacija, bilo kao poznanicima ili prijateljima aktivista). Naime, do onih pripadnika/pripadnica LGBT populacije koji ni na koji način nisu u kontaktu sa aktivistima jako je teško doći. Postoji problem zadobijanja poverenja osoba drugačije seksualne orijentacije koje nikada ne izlaze u javnost sa svojim iskustvima, pa čak i kada se radi o grupi koja bi bila „gej frendli”, dakle podržavajuća i mesto sigurnosti za njih.

Sve ove karakteristike uzorka donekle zakrivljuju rezultate istraživanja, i to prema pozitivnijem polu. Odnosno, pretpostavljamo da su rezultati dobijeni putem diskusija na fokus grupama optimističniji nego što je realna slika položaja ovih osoba. Siva zona nasilja nad LGBT populacijom veoma je visoka, jer mnogi pripadnici/pripadnice ovih zajednica osim

⁵¹ Cilj svake fokus grupe je dublje spoznavanje istraživane pojave (Milas, 2005).

⁵² Kako je do pripadnika „zajednice” teže doći, ispitanici/ispitanice su dolazili na fokus grupe po pozivu nekog od poznanika/poznanica (u ovom slučaju po pozivu nekog od aktivista/aktivistkinja sa kojima smo već uspostavili saradnju).

što ne prijavljuju nasilje policiji, nemaju ni kontakt sa organizacijama koje bi im pružile neki vid podrške. Načelno nema razlike u tome ko je žrtva nasilja (to mogu biti i „aktivisti” i „neaktivisti”), ali postoji razlika u odnosu na to ko je u prilici da prijavi nasilje i ko ima dovoljno podrške i lične hrabrosti da to učini, pri čemu je svodenje čina prijavljivanja nasilja na lični nivo ukazalo na to da postoji problem na institucionalnom nivou.

Posmatrano prema polu i rodu uzorak čine 12 žena, 28 muškaraca i petoro ispitanika/ispitanica koji su *transgender* ili *transsexual*. Ova neravnomernost može se objasniti postojanjem više LGBT aktivista koji su gej nego lezbejki ili transseksualnih (broj „gej organizacija” veći je nego ovih drugih, kao i generalno broj „autovanih” osoba muškog pola).

U uzorku su 31 ispitanik/ispitanica iz Beograda i 14 iz Novog Sada i Niša. Prema starosnoj strukturi uzorak izgleda ovako:

Godine	15–20	21–25	26–30	31–40
Broj učesnika/ca	1	8	20	16

Pripadnici/pripadnice LGBT populacije koji su učestvovali u radu fokus grupa potiču iz različitih gradova, različitih su političkih opredeljenja, aktivističkog iskustva i starosti. Te razlike obezbedile su nam raznovrsnost podataka i mogućnost dobijanja detaljnijih uvida u njihove stavove i iskustva, budući da na raspolaganju nismo imali LGBT osobe sličnih iskustava i percepcija sektora bezbednosti. Organizacije koje smo posetili su sledeće: *LABRIS – organizacija za lezbejska ljudska prava* iz Beograda, *Ženski prostor* iz Niša, *GSA – Gej strejt alijansa* iz Beograda, *GAYTEN – LGBT Beograd* i *Grupa za podršku mladim gej muškarcima IZADI* iz Novog Sada. Na fokus grupama prisustvovali su zaposleni u tim organizacijama, kao i saradnici/saradnice organizacija. Takođe, učestvovali su i predstavnici drugih organizacija za zaštitu ljudskih prava koji se takođe bave zaštitom osoba drugačije seksualne orijentacije (*Regionalni centar za manjine* i *Žene u crnom* iz Beograda). Zanimljivo za uzorak jeste da su na fokus grupama bili zastupljeni predstavnici i predstavnice organizacionog odbora parada ponosa iz 2001, 2009, 2010. i 2011. godine. Neki od njih bili su uključeni u organizaciju parada kao deo svojih organizacija, a neki su bili slobodni aktivisti/aktivistkinje.

Pri tumačenju dobijenih rezultata potrebno je imati u vidu i događaje/procese koji mogu da utiču na percepciju grupe. Istraživanje je osmišljeno početkom 2011. godine i nije bilo ni na koji način vezano za pitanja (ne)održavanje Parade ponosa (*Prajda*). Međutim, upravo u vreme terenskog dela istraživanja, tokom septembra i oktobra, ovo pitanje postalo je dominantno u javnom diskursu kada je reč o LGBT osobama i njihovoj bezbednosti, naročito u kontekstu očekivanja da MUP, na osnovu procene bezbednosne situacije, donese odluku o zabrani ove manifestacije. Imajući u vidu činjenicu da je „Parada ponosa” dešavanje oko kojeg se mobilišu pripadnici LGBT zajednica koji do tada nisu bili toliko aktivni ili nisu imali artikulisane političke stavove, u analizi je i to uzeto u obzir. Prve dve fokus grupe (u Beogradu i Novom Sadu) održane su u nedelji uoči zakazanog *Prajda* (za 2. oktobar), a

ostale grupe pomerene su nakon tog datuma jer se pretpostavljalo da će eventualno održavanje ili zabrana uticati i na stavove pojedinaca.

Odgovori prikupljeni tokom fokus grupa sistematizovani su prema temama istraživanja i podeljeni na nekoliko segmenata:

- Percepcija lične bezbednosti (onako kako ga shvata svako/svaka pojedinačno) i koje su osnovne pretnje za ličnu bezbednost?
- Da li su učesnici/učesnice fokus grupa doživeli nasilje povezano sa njihovim LGBT identitetom, da li su nasilje prijavili policiji i kako je policija reagovala u tim slučajevima?
- Percepcija policije i MUP: opšta percepcija ove institucije, njene uloge u društvu i vidljivosti reformi u radu MUP; mogućnost rada LGBT osoba u MUP, reakcije vezane za Paradu ponosa.
- Percepcija Vojske Srbije i Ministarstva odbrane: uloga u društvu, odnos prema osobama drugačije seksualne orijentacije u sopstvenim redovima, uočeni trendovi u reformi MO.
- Preporuke i predlozi za dodatne mere u okviru reforme sektora bezbednosti koje bi doprinele poboljšanju bezbednosti i opšteg položaja LGBT osoba.

PRILOG 2. Upitnik

1. Šta vidite kao najveću pretnju Vašoj bezbednosti? Objasnite i rangirajte pretnje
2. Da li ste Vi bili izloženi nasilju (psihološkom ili fizičkom) kao LGBT? Da li ste prijavili taj čin? Kome? Ako niste zašto niste? Ako jeste kako biste ocenili ponašanje službenih lica u procesuiranju tog slučaja? Kako su službena lica reagovala? (Odmah, sporo, izbegli da reaguju i sl.)
3. Da li je neko od Vaših prijatelja LGBT bio izložen nasilju (psihološkom ili fizičkom kao LGBT)? Da li znate da li su Vaši prijatelji prijavili taj čin? Kome? Kako su Vaši prijatelji ocenili ponašanje službenih lica u procesuiranju tog slučaja?
4. Kome biste se najpre obratili za pomoć u slučaju ugrožavanja bezbednosti u budućnosti? Da li verujete da bi Vas policija zaštitila u slučaju ugrožavanja bezbednosti? Ako ne zašto ne? Da li ste čuli da je policija uspešno reagovala u nekom slučaju napada na LGBT? Šta biste vi prvo uradili da prisustvujete nekom napadu, a na osnovu Vašeg prethodnog iskustva?
5. Da li biste konkurisali za posao u Vojsci Srbije? Ako da zašto? Ako ne zašto ne?
6. Da li biste konkurisali za posao u MUP R. Srbije? Ako da – zašto? Ako ne zašto ne?
7. Da li znate da neko iz Vašeg LGBT okruženja želi da radi u jednoj od ove dve institucije?
8. Verujete li u nepristrasnost i nediskriminatorno ponašanje policije/MUP na osnovu iskazane ili pretpostavljene seksualne orijentacije? Da li mislite da je policija dovoljno obučena ili osvešćena kada treba da postupi u slučaju kršenja prava LGBT populacije? Da li je policija senzibilisana?
9. Da li imate iskustvo (ili neko od vaših poznanika/poznanica, prijatelja) da se podatak da ste lezbejka ili gej koristi da se ti podaci tretiraju suprotno odredbama Zakona o zaštiti podataka o ličnosti? Ako dođe do kršenja tih prava, da li imate poverenja u institucije – da li biste npr. podigli tužbu, obratili se nekome, i kome?
10. Primećujete li promene u odnosu policije prema LGBT osobama poslednjih godina? Koje su to promene, u čemu ih vidite? Od kada?

11. Da li ste čuli za koncept reforme sektora bezbednosti? Koje reforme u ovom sektoru su, po Vama, sprovedene? Koje reforme nedostaju? Da li treba unapediti zakonodavni okvir ili sprovesti obuke (bezbednosnih struktura za poštovanje postojećih zakona, pravosudnih struktura, novinara, i preko njih promena raspoloženja šire javnosti)?
12. Ko se najviše angažuje na reformama u sektoru bezbednosti: međunarodne organizacije, vladine ili nevladine; Vlada, nadležni ministri; pojedini političari; domaće nevladine organizacije i kog profila (za ljudska prava, specijalističke za sektor bezbednosti, LGBT organizacije, sami pripadnici MUP, MO; njihovi sindikati i slične profesionalne organizacije)?